

Бердянський державний педагогічний університет

Євгенія Линдіна

ВНЕСОК НАУКОВО-
ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ
Є. Ф. СОБОТОВИЧ
У РОЗВИТОК
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЛОГОПЕДІЇ

Монографія

2018

УДК 376-056.264:001.8 (477)(091)
Л 59

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Бердянського державного педагогічного університету
(протокол № 10 від 26.04.2018 р.)*

Рецензенти:

Бондар Віталій Іванович доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України

Коноплята Світлана Юрївна доктор педагогічних наук, професор кафедри логопедії ФКПП НПУ ім. М. П. Драгоманова

Трофименко Людмила Іванівна кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу логопедії Інституту спеціальної педагогіки НАПН України

Ревуцька Олена Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної психології та логопедії БДПУ

Науковий редактор:

Тищенко Владислав Володимирович, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри логопедії ФКПП НПУ ім. М. П. Драгоманова

Л 59 Линдіна Є. Ю. Внесок науково-педагогічної спадщини Є. Ф. Собонович у розвиток вітчизняної логопедії : монографія / Є. Ю. Линдіна. — К. : ФОП Маслаков, 2018. 290 с.

Монографія присвячена вивченню науково-педагогічної спадщини Є. Собонович, її професійних здобутків, ідей, організаційно-координаційної діяльності та впливу здобутків ученої для розвитку вітчизняної логопедії. Окреслено провідні чинники у становленні Є. Собонович як видатного вченого, виділені та описані періоди її життєвого та творчого шляхів. Представлено основні наукові доробки Є. Собонович та її внесок у розвиток теорії та практики логопедії: дослідження недорікуватості та системного недорозвитку мовлення первинного та вторинного ґенезу; розробка психолінгвістичного підходу до вивчення проблем онтогенезу дитячого мовлення, проблеми мовленнєвої підготовки до школи, порушень писемного мовлення; розробка методичних підходів до змісту логопедичної допомоги дітям дошкільного віку з різними порушеннями мовлення; діяльність вченої у створенні та розвитку системи спеціальної освіти для дітей з психофізичними порушеннями.

Для науковців, викладачів та студентів педагогічних університетів, логопедів та вчителів-дефектологів спеціальних закладів дошкільної та шкільної освіти, фахівців інклюзивно-ресурсного центру, слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогів.

ISBN 978-617-7625-40-6

© Линдіна Є. Ю., 2018 рік

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	7
РОЗДІЛ 1.	
ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА	
ДІЯЛЬНІСТЬ Є. СОБОТОВИЧ	9
1.1. Становлення Є. Соботович як видатного педагога	
та науковця	12
1.2. Творчі пошуки та наукові доробки Є. Соботович	19
1.3. Педагогічна та організаційно-координаційна	
діяльність Є.Соботович	49
РОЗДІЛ 2.	
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА Є. СОБОТОВИЧ	
ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЛОГОПЕДІЇ	75
2.1. Дослідження проблеми природи та усунення	
недорікуватості в працях Є. Соботович	76
2.2. Внесок Є. Соботович у вивчення системних порушень	
мовлення	96
2.3. Дослідження психолінгвістичної структури	
мовленнєвої діяльності у працях Є. Соботович	116
2.4. Діяльність Є. Соботович у створенні системи	
та розвитку спеціальної освіти для дітей	
з психофізичними вадами	141
2.5. Наукова школа професора Є. Соботович	151
ПІСЛЯМОВА	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	175
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	177
ДОДАТКИ	
<i>Додаток А. Фотографія Євгенії Федорівни Соботович</i>	<i>200</i>

<i>Додаток Б.</i> Копії документів Є. Соботівич періоду до 1970 р. та трудова книжка	201
<i>Додаток В.</i> Копії документів Є. Соботівич періоду 1970-1994 рр.	220
<i>Додаток Д.</i> Копії документів Є. Соботівич періоду 1994-2007 рр.	252
<i>Додаток Е.</i> Копії титульних сторінок основних наукових праць Є. Соботівич	271
<i>Додаток Ж.</i> Фотографії з Є. Соботівич	276
<i>Додаток К.</i> Блок-схема аналізу життєвого та творчого шляху Є. Соботівич	277
<i>Додаток Л.</i> Перелік наукових публікацій Є. Соботівич	279

Передмова

Національне відродження України як європейської держави безпосередньо торкнулося й освітньої галузі. Після набуття країною самостійності виникла потреба модернізації системи загальної та спеціальної освіти. Однак процес реформування неможливий без урахування та адекватної оцінки наукового досвіду попередніх поколінь. Вивчення та конструктивний аналіз наукової спадщини педагогів минулого дають змогу використовувати її в сучасних умовах, простежити генезис проблем розвитку освітньої системи та знайти шляхи їх удосконалення.

У зв'язку з цим назріла необхідність глибокого дослідження та ґрунтового аналізу наукових праць учених другої половини ХХ — початку ХХІ століття в галузі корекційної педагогіки. Звернення до цього періоду значною мірою зумовлене тим, що в цей час відбувався інтенсивний розвиток оригінальних теоретичних та методичних засад діагностики, попередження та корекції порушень розвитку, підготовки корекційних педагогів, розроблялися нові напрями та підходи до роботи в галузі корекційної освіти.

Сучасні вчені-дефектологи (Віт. Бондар, Е. Гроза, В. Золотоверх, Н. Єфіменко, О. Козинець, С. Корнев, Н. Климко, Л. Кулик, О. Таранченко, О. Потапенко, М. Супрун, С. Федоренко, В. Шевченко та ін.), які висвітлюють діяльність Р. Боскіс, А. Гольдберг, О. Дячкова, І. Єременка, С. Зикова, Р. Краєвського, І. Моргуліса, І. Сікорського, І. Соколянського, О. Теплицької, О. Щербини, М. Ярмаченка та ін., звертають увагу на вагомий внесок вчених минулого у розвиток вітчизняної корекційної педагогіки та спеціальної психології. Їхні роботи сприяли осмисленню теоретико-методологічних засад дослідження. Високий інтерес дефектологів до спадщини минулого пов'язаний із прагненням дослідників переглянути та переоцінити у світлі сучасної науки здобутки тих часів та знайти шляхи розв'язання нагальних проблем.

Серед визначних педагогів другої половини ХХ — початку ХХІ століття особливе місце посідає постать доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України Євгенії Федорівни Соботович, діяльність якої стала суттєвим внеском у розвиток логопедичної науки та практики в Україні.

Завідувач кафедри сурдопедагогіки та логопедії Українського державного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, завідувач лабораторії логопедії Інституту спеціальної педагогіки АПН України, голова першої в Україні спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій зі спеціальної педагогіки та спеціальної психології, член редакційної ради журналу «Дефектологія», фахівець у галузі фундаментальних полідисциплінарних теоретичних та прикладних досліджень мовленнєвої діяльності дітей з нормальним і порушеним психофізичним розвитком, науковий керівник комплексних тем НДР Є. Соботович відома не тільки в Україні та на пострадянському просторі, а й далеко за їхніми межами.

Однак цілісного дослідження життя, діяльності та науково-педагогічної спадщини професора Є. Соботович досі не здійснено. Тож багатогранність педагогічного досвіду діяльності вченої, її значущість для сучасної теорії й практики навчання та виховання дітей із вадами мовлення зумовили вибір теми, яка відображена у монографічній роботі під назвою: «Внесок науково-педагогічної спадщини Євгенії Федорівни Соботович у розвиток вітчизняної логопедії».

ПЕРЕЛІК умовних позначень

АПН — Академія педагогічних наук.

АН УРСР — Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки.

ВНЗ — вищий навчальний заклад.

ДЦП — дитячий церебральний параліч.

ЗНМ — загальний недорозвиток мовлення.

ЗПР — затримка психічного розвитку.

ІКМД — інтелектуальний компонент мовленнєвої діяльності.

КДПІ імені О. М. Горького — Київський державний педагогічний інститут імені О. М. Горького.

ЛДПІ імені О. І. Герцена — Ленінградський державний педагогічний інститут імені О. І. Герцена.

ЛНДІ з захворювань вуха, горла, носа та мовлення — Ленінградський науково-дослідний інститут з захворювань вуха, горла, носа та мовлення.

МРСР — Молдавська Радянська Соціалістична Республіка.

НАПН — Національна академія педагогічних наук.

НДР — науково-дослідна робота.

НЗНМ — нерізко виражений загальний недорозвиток мовлення.

НПУ імені М. П. Драгоманова — Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.

СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік.

ФФНМ — фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення.

РОЗДІЛ 1.

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ Є. СОБОТОВИЧ

- 1.1. Становлення Є. Соботович
як видатного педагога та науковця.*
- 1.2. Творчі пошуки та наукові доробки
Є. Соботович.*
- 1.3. Педагогічна та організаційно-координаційна
діяльність Є. Соботович.*

Для окреслення основних періодів життєвого та творчого шляхів Є. Соботович проанкетували колеґ, учнів та друзів Є. Соботович, провели інтерв'ю з близькими та друзями Євгенії Федорівни та проаналізували біографічні факти вченої.

Розглядаючи життя та діяльності Є. Соботович у часовій послідовності, використовували біографічний, хронологічний та системно-структурний методи. Актуалізація історичного досвіду дала змогу визначити цінність особистості вченої та її надбань для теорії й практики сучасної корекційної освіти. Анкетування респондентів (Л. Бартенева, Віт. Бондар, О. Гопіченко, Е. Гроза, Е. Данілавічюте, І. Колесник, С. Конопляста, І. Марченко, О. Ревуцька, Г. Слівінська (діво́че прізвище Г. Соботович), В. Тарасун, В. Тищенко, Л. Трофименко, Н. Чередніченко, М. Шеремет, Р. Юрова), бесіди, зіставлення незалежних характеристик та метод опосередкованої реконструкції уможливили збір фактів про життєвий та творчий шляхи Євгенії Федорівни.

Для аналізу життєвого шляху та професійної діяльності, порівняння та зіставлення біографічних даних Є. Соботович були взяті за основу критерії, розроблені Н. Клишко [95] та О. Козинцем [98].

Так, Н. Клишко для простеження життєвого та творчого шляху М. Ярмаченка виділила такі критерії аналізу його біографічних даних:

– змінюваність і вдосконалення рівня професіоналізму (студент, аспірант, кандидат педагогічних наук, доктор педагогічних наук, член-кореспондент, дійсний член АПН СРСР);

– характер провідної діяльності в певний історичний проміжок часу (навчання, викладання, керівництво науково-дослідною роботою інституту, керівництво розбудовою педагогіки в роки набуття Україною незалежності);

– об'єктивні можливості персонального впливу на розвиток науки і освіти України (директор НДІ педагогіки МО УРСР, президент АПН України);

– обсяг і сутність науково-педагогічних праць (аналіз 300 наукових і публіцистичних праць, рукописів, стенограм доповідей, лекцій) [95].

Для зіставлення та порівняння біографічних даних та аналізу життєвого шляху і наукової діяльності Р. Краєвського О. Козинець використав такі критерії:

– суттєві зміни в змісті та спрямованості його професійного зростання у різні роки (студент, аспірант, кандидат наук, доцент);

– характер провідної діяльності на різних етапах життя з урахуванням соціально-політичних, економічних та демографічних ситуацій в Україні (навчання, робота в спецзакладах освіти, евакуаційних шпиталях, інспектором-методистом Міністерства освіти УРСР, викладацька діяльність, керівництво науково-методичними курсами для поліклінічних логопедів м. Києва та м. Ворошиловграда, період художньої творчості);

– військово-політична ситуація в країні (українсько-радянська війна 1917–1921 рр.; Друга світова війна 1939–1945 рр.);

– об'єктивні можливості особистісного та професійного впливу на розвиток української дефектології (начальник сектора медичної статистики; завуч Київської школи глухих; консультант-методист з логопедії);

– особливості розвитку педагогічної теорії й практики в Україні, зокрема спеціальної;

– професійне спілкування та оточення Р. Г. Краєвського (теоретики й практики педагогічного, психологічного та медичного напрямів);

– особливості громадської спрямованості Р. Г. Краєвського;

– обсяг і зміст науково-педагогічної спадщини (75 джерел, серед яких — архівні документи, підручники, брошури, наукові рукописи, словники, стенограми доповідей та курси лекцій) [98; 99].

Спираючись на доробок Н. Климко та О. Козинця, використовували наступні критерії аналізу життєвого та творчого шляху Є. Соботович:

1. Еволюція соціально-політичної ситуації в країні (війна, післявоєнні роки, незалежність України).

2. Місце проживання та обставини, що спричинили його зміну (до 1970 р. — м. Ленінград, після 1970 р. — м. Київ).

3. Професійний статус (учень, студент, бібліограф, логопед, асистент, старший викладач, доцент кафедри, завідувач кафедри, завідувач лабораторії).

4. Науковий статус (кандидат педагогічних наук, доцент, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України).

5. Місце роботи (бібліотека Ленінградського науково-дослідного інституту з захворювань вуха, горла, носа та мовлення, кафедра Ленінградського державного педагогічного інституту імені О. І. Герцена, кафедра Київського державного педагогічного інституту (КДПІ) імені О. М. Горького, лабораторія Інституту спеціальної педагогіки АПН України).

6. Сімейний статус (дочка, дружина, мати, бабуся).

7. Провідні напрямки діяльності на різних етапах життя (педагогічна, науково-педагогічна, наукова).

8. Еволюція наукових поглядів Є. Соботович (вивчення порушень голосу, недорікуватості, дослідження системних порушень мовлення, вивчення психолінгвістичної структури мовленнєвої діяльності, вивчення проблем онтогенезу дитячого мовлення).

9. Обсяг і зміст науково-педагогічної спадщини (понад 120 наукових праць: монографії, концепції, науково-методичні та навчально-методичні посібники, навчальні програми, методичні рекомендації, наукові рецензії, наукові статті).

1.1. Становлення Є. Соботович як видатного педагога та науковця

Упродовж другої половини ХХ — початку ХХІ століття система освіти України інтенсивно розвивається та реформується. Здійснюється пошук інноваційних моделей навчання та виховання, розвивається мережа навчально-виховних закладів і вдосконалюється їхня структура, програмно-методичне забезпечення, зміст навчально-виховної

роботи. Науковим підґрунтям для цих змін стали дослідження видатних педагогів — Ю. Бабанського, І. Беха, А. Богуш, Вол. Бондаря, В. Кременя, С. Максименко, М. Фіцули, М. Ярмаченка та багатьох інших [81].

В дошкільній та шкільній освіті відбувалося оновлення законодавчо-нормативної бази, підходів до організації навчально-виховного процесу та його методичного забезпечення. В педагогічний процес активно впроваджувалися нові наукові підходи — особистісноорієнтований, діяльнісний, компетентнісний тощо. Відбувалося осмислення історико-педагогічних знань, вивчався досвід новаторських освітньо-педагогічних процесів минулого та дослідження досягнень видатних постатей учених і педагогів. Це стало важливим джерелом розроблення стратегії сучасної освіти, наукових концепцій та необхідною основою педагогічного пізнання в Україні.

Реформування та зміни зазначеного періоду торкнулись і спеціальної освіти. Наукові дослідження Віт. Бондаря, Л. Вавіної, І. Дмитрієвої, І. Єременка, В. Засенка, І. Колесника, С. Коноплястої, К. Луцько, Г. Мерсіянової, С. Миронової, І. Моргуліса, Т. Сак, В. Синьова, Є. Синьової, Н. Стадненко, М. Супруна, В. Тарасун, С. Федоренко, Л. Фомічової, А. Шевцова, М. Шеремет, Д. Шульженко, М. Ярмаченка та багатьох ін. педагогів сприяють створенню та розширенню мережі спеціальних закладів для дітей з порушеннями психофізичного розвитку, розробленні змісту, форм і методів їх навчання та виховання [67-71; 85; 90; 99; 100; 101; 112; 126; 233; 234; 238; 239; 247-249; 252].

Однією з найяскравіших постатей, які розбудовували спеціальну освіту в другій половині ХХ — початку ХХІ століття була Євгенія Федорівна Соботович (1935–2007), доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент Академії педагогічних наук України^{1, 2}. (Додаток А. Документ

¹ Тут і далі. У тексті монографії найменування установ подається відповідно до їх назв за життя Є. Соботович.

² Тут і далі. Академія педагогічних наук України (АПН України) з 2010 р. — Національна академія педагогічних наук України (НАПН України).

А.1). Своїми науковими дослідженнями та плідною педагогічною діяльністю вона зробила значний внесок у становлення та розвиток вітчизняної логопедичної науки та практики. Про це свідчить велика кількість її наукових праць: три монографії, шість навчально-методичних посібників, методичні рекомендації, програми, статті, тези доповідей конференцій, симпозіумів, семінарів у наукових збірниках та педагогічних фахових виданнях [128-230]. Дослідження науково-педагогічної спадщини вченої зумовлені неймовірною працьовитістю, наполегливістю, любов'ю до своєї справи та відмінною професійною підготовкою талановитого науковця. А тому постать Є. Соботович відома не тільки в Україні та на пострадянському просторі, а й далеко за їхніми межами.

Аналіз архівних, біографічних і педагогічних матеріалів [1-60; 93.32; 123] та спогадів очевидців дав змогу вперше комплексно розглянути життєвий шлях та наукову діяльність Є. Соботович, структурувати біографічні дані та науково-педагогічну спадщину вченої у хронологічній послідовності [93.32; 128-230].

Євгенія Федорівна Соботович народилася 30 березня 1935 року в м. Ленінграді (нині м. Санкт-Петербург, Російська Федерація), у сім'ї інтелігентів [43; 93.32; 123]. Обоє її батьків мали вищу освіту та були знаними фахівцями. Батько Євгенії Федорівни — Соломейніков Федір Наумович, закінчив економічний факультет Казанського політехнічного інституту. Ще під час навчання у виші почав працювати, закріплюючи отримані теоретичні знання на практиці. Його наполегливість, жага до постійного вдосконалення допомагали Федору Наумовичу обіймати керівні посади протягом усього життя: начальник відділу, директор фабрики, директор промислового комітету м. Ленінграда. За першої-ліпшої можливості батько брав маленьку Женю з собою на роботу [43]. Дівчина з великим задоволенням і цікавістю спостерігала за спілкуванням Федора Наумовича з колегами, вбирала в себе всі тонкощі його діяльності. Віддана батькова любов до праці, його особистісний розвиток та прагнення до знань стали прикладом для Євгенії Федорівни. Безперечно,

цей факт вплинув на становлення її світоглядної та життєвої позиції.

Мати — Соломейнікова Марія Михайлівна, мала диплом біолога. Цими знаннями вона ділилася з донькою. Із раннього дитинства вона привчила Женю шанобливо ставитися до живої природи. Марія Михайлівна працювала в Ленінградському науково-дослідному інституті з захворювань вуха, горла, носа та мовлення, де Женя мала змогу часто бувати. Дівчина годинами спостерігала за роботою маминих колег в інституті, а потім переносила їх у свою дитячу гру. Варто наголосити, що саме це захоплення вплинуло на особистісний розвиток Євгенії Федорівни та її професійний вибір. Міцним підґрунтям для становлення науковця стало материне місце роботи та її професійна діяльність.

Зростаючи в дружній сім'ї, маленька Женя завжди разом з батьками, відвідувала різноманітні вистави, музеї, що сприяло формуванню в неї естетичного смаку, духовності, високоморальних якостей, інтелігентних рис характеру. Змалечку тато з мамою читали донечці казки, різні пригодницькі історії, прищеплюючи їй любов до книжок. У спогадах про Євгенію Федорівну її донька, Слівінська Ганна Емленівна, відзначає мамине захоплення книжками, яке вона пронесла через усе життя. Донька, говорячи про свою маму, констатує: «Маму без книжки не бачила ніколи! Вона завжди читала. Точно знала, хто що сказав, спокійно цитувала класиків» (інтерв'ю з Г. Слівінською, 2015 р.).

Однією з головних передумов, що найбільше вплинули на становлення Є. Соботович як педагога та науковця, була її сім'я, адже саме в родинному колі зародились ціннісні орієнтації, засвоїлися життєві цілі, прагнення та ідеали Євгенії Федорівни, які стали рушійними силами формування особистості.

Проведений аналіз літературних та архівних джерел показав, що інформації про ранні роки Є. Соботович у край мало — самі лише анкетні дані та офіційні документи. Навіть у родині цю тему майже не обговорювали: дитинство припало на тяжкі роки Другої Світової війни та блокади Ленінграда, свідком якої була маленька Женя.

Допитливість, кмітливість та наполегливість Євгенії Федорівни допомагали їй у дитинстві пізнавати багато нового та цікавого. Вона мріяла скоріше піти до школи, щоб отримати знання, а потім вступити до вищого навчального закладу. Однак здійснення цих мрій було затьмарене наймасштабнішою війною в історії людства — Другою Світовою. Ці обставини значно вплинули на долю Є. Соботович та її сім'ї.

Батьки з Женею на той час перебували в місті, опинившись із величезною кількістю людей в умовах блокади. Як і всі ленінградці, родина брала участь в обороні свого міста: будували оборонні рубежі та систему споруд. Із початку блокади маленька Женья була свідком постійних бомбардувань міста, обстрілів, пожеж, голоду та холоду.

Була евакуйована Євгенія Федорівна «дорогою життя»³, майже в останніх рядах, у 1943 році [93.32]. Подробиць евакуації та відомостей про місце перебування Є. Соботович до повернення в рідне місто ми не виявили. Із документальних джерел відомо, що вона повернулась у 1945 році, після знаття блокади м. Ленінграда, разом з евакуйованою групою дітей [43].

Важкі випробування, що випали на долю маленької дівчинки, не зламали жагу до знань, зацікавленість та цілеспрямованість. Вона разом з іншими дітьми йде до школи. Там Женья із задоволенням навчається, відвідує гуртки, організовує шкільні вистави, захоплюється літературою та мовою. У 1953 році Є. Соботович закінчує загальноосвітню школу № 307 (Додаток Б. Документ Б.1). Наполегливість, велике бажання пізнавати, любов до літератури та мистецтва спонукають Євгенію Федорівну продовжити навчання та здобути професію філолога. У тому ж році вона вступає на історико-філологічний факультет Ленінградського державного педагогічного інституту імені О. І. Герцена, де почали формуватися передумови становлення її як педагога.

³ «Дорога життя» — льодова траса через Ладозьке озеро, що була єдиною військово-стратегічною транспортною магістраллю, яка з'єднувала з вересня 1941 року по березень 1943 року м. Ленінград з рештою території, контрольованої СРСР.

Упродовж навчання Є. Соботович ретельно вивчає російську мову, літературу та історію, із захватом відвідує всі лекції, виконує наукові завдання. Це забирало в дівчини багато часу, та не завадило їй познайомитися з молодим ученим-геохіміком Емленом Володимировичем Соботовичем, із яким вона згодом побудує сім'ю. На той час Емлен Володимирович — відомий учений-геохімік, космохімік, радіогеохімік і радіоеколог, — фундатор ізотопно-геохімічних методів досліджень літосфери, гідросфери, біосфери і космічних об'єктів, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАН України. Усе своє життя він присвятив науці. Ця пристрасть передалася від Емлена Володимировича й Євгенії Федорівні. Безперечно, цей факт був однією з передумов становлення Є. Соботович як науковця. Своїм прикладом, вагомими досягненнями, потрібними порадами та підтримкою, молодий учений вплинув на становлення світоглядних позицій, діяльність та інтереси Євгенії Федорівни.

У 1954 році вона виходить за нього заміж [43; 93.32]. У 1956 році в сім'ї з'являється перша дитина — Ганна. Така радісна подія, велика відповідальність та брак часу спонукає Євгенію Федорівну перейти на заочну форму навчання [43]. За рішенням Державної екзаменаційної комісії 24 червня 1958 року здобуває кваліфікацію «Учитель русского языка, литературы и истории средней школы» (диплом Л № 001967), (Додаток Б. Документ Б.2).

Іноді, відвідуючи на роботі матір — Марію Михайлівну, яка так само працювала в ЛНДІ з захворювань вуха, горла, носа та мовлення, Євгенія Федорівна серйозно зацікавилася питаннями дефектології, зокрема сурдопедагогікою. У цій установі з 9 жовтня 1958 року вона починає свій трудовий стаж з посади бібліографа [43; 93.32]. Робота, атмосфера та дослідження інституту, природжена жага до науки підштовхують її отримати другу вищу освіту за фахом дефектологія. Цей факт, безперечно, вплинув на становлення Є. Соботович як педагога.

Під час роботи в ЛНДІ з захворювань вуха, горла, носа та мовлення, вона кожного дня мала змогу бачити дітей, які страждають від цих патологій. Такі спостереження вплинули

на дослідницький вибір Євгенії Федорівни — проблеми голосу та його відновлення. Із цього моменту й починається наукова діяльність ученої. У 1960 році виходить перша стаття Є. Соботович «К вопросу о восстановлении голоса у ларингектомированных больных по литературным данным». Наукові спостереження, висвітлені в статті, вона оприлюднила на науковій конференції (X конференция молодых ученых. Межобластная научная конференция отоларингологов: Тезисы докладов. — Л., 1960. — С. 36-37), тим самим закладаючи підмурок свого наукового життя [146]. Можна стверджувати, що саме ЛНДІ з захворювань вуха, горла, носа та мовлення став тим закладом для Євгенії Федорівни, де почали формуватись передумови її становлення як науковця.

31 липня 1961 року Є. Соботович закінчує дефектологічний факультет Ленінградського державного педагогічного інституту імені О. І. Герцена за кваліфікацією «Учитель школы глухих и слабослышащих» [43; 93.32]. Рішенням Державної екзаменаційної комісії їй присвоєно право викладання російської мови, літератури та історії в школах для глухих та слабочуючих у I–XII класах, у V–XI класах восьмирічної та середньої школи (посвідчення диплома Л № 1382), (Додаток Б. Документ Б.3).

Після отримання дефектологічної освіти, 1 серпня 1962 року Євгенія Федорівна залишає бібліотеку та починає шукати роботу за новим фахом. І вже з 1 жовтня 1962 року починає працювати вчителем-логопедом Ленінградської дитячої поліклініки № 14 (пр.109 № 11 від 25 вересня 1962 р.), (Додаток Б. Документ Б.4) [43].

У сім'ї Соботовичів у 1966 році відбувається радісна подія — народжується друга дитина — Ірина. А вже за рік Євгенію Федорівну запрошують працювати асистентом кафедри психоневрології та логопедії при ЛДПІ імені О. І. Герцена до штату. З 5 січня 1967 року вона починає свою науково-педагогічну діяльність [43; 93.32]. Педагогічний шлях Є. Соботович ознаменувало чимало віх, пов'язаних з її наполегливою працею, допитливим розумом та природною мудрістю.

Можна зробити висновок що, безперечно, батьки вченої, які своєю освіченістю стали для доньки прикладом та спрямували її на здобуття вищої освіти, стали однією з головних передумов становлення Є. Соботович як педагога та науковця. Спільність інтересів з чоловіком, відомим науковцем, його жага до знань та підтримка також були невід'ємною частиною цього процесу. Під впливом ідей та керівництва провідних фахівців галузі корекційної педагогіки, професорів – Є. Іванова, В. Орфінської відбувалось формування світоглядних позицій і педагогічних пріоритетів Євгенії Федорівни. Саме вони допомагали Є. Соботович визначитися з проблемою її дослідження та працювати над нею.

1.2. Творчі пошуки та наукові доробки Є. Соботович.

Занурившись у педагогічний процес кафедри психоневрології та логопедії при ЛДПІ імені О. І. Герцена, спостерігаючи за дослідженнями колег, Є. Соботович обирає собі наукову проблему: недорікуватість⁴, теоретичні основи якої на кінець 60-х років були недостатньо розпрацьовані. Із великим ентузіазмом Євгенія Федорівна взялася до дослідження. Вона виявляє, обґрунтовує та вперше систематизує різні форми недорікуватості, їх прояви, що стає основою для вивчення методів корекції цього порушення [129; 149; 162; 163; 169; 172; 173; 177; 178; 187; 189; 194-197]. Свої наукові ідеї вона втілює в таких публікаціях: Некоторые особенности автоматизации правильного звукопроизношения при функциональной дислалии / Е. Ф. Соботович // Научно теоретическая конференция посвященная 50-летию Великой Октябрьской социалистической революции. Дефектология :

⁴ Є. Соботович використовувала термін «недорікуватість», під яким розуміла порушення, що охоплює численні проблеми звуковимови, які розрізняються як за етіологією, так і за механізмами. Тут і далі послуговуємося терміном автора.

Научные доклады — Ленинград, 1967. — С. 194–198; О некоторых формах косноязычия у детей дошкольного возраста / Е. Ф. Собонович // XXIV Герценовские чтения : Научные доклады. Дефектология. — Ленинград 1970. — С. 108–111; Принципы методики исследования детей с нарушением звукопроизношения / Е. Ф. Собонович // XXIII Герценовские чтения : Научные доклады. Дефектология. — Ленинград, 1970. — С. 125–128. [163; 189] та ін.

Варто наголосити, що такі напрацювання Є. Собонович, упевнені виклади інформації, детальне вивчення та виявлення нового в зазначеній проблемі розкрили її як науковця.

Робота на кафедрі психоневрології та логопедії при ЛДПШ імені О. І. Герцена створює умови Є. Собонович для активного виконання кандидатської дисертації. Співпраця з відомими фахівцями Л. Волковою, Р. Лалаєвою та іншими колегами з кафедри психоневрології та логопедії при ЛДПШ імені О. І. Герцена, які створили наукову логопедичну школу СРСР, формувала Євгенію Федорівну не тільки як особистість, але і як талановитого педагога.

У 1969 році її чоловіка, Емлена Володимировича Собоновича, запрошують на роботу до м. Києва. Віцепрезидент АН УРСР, директор і організатор Інституту геохімії та фізики мінералів АН УРСР академік Н. Семененко запропонував талановитому вченому, на той час уже докторові наук, створити в цьому інституті відділ. Корінна лєнінградка Євгенія Федорівна, попри свої бажання, враховуючи наукові інтереси чоловіка та позитивні кліматичні чинники, які були необхідними для здоров'я їхніх дітей, у 1970 році разом з сім'єю переїжджає до м. Києва [43; 93.32.]. Так і почався новий період у житті вченої.

15 вересня 1970 року Є. Собонович зарахували на посаду асистента кафедри сурдопедагогіки Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького (Додаток В. Документи В.1, В.2) [43; 143]. Зміна роботи та місця проживання не перешкодили її діяльності, вона продовжує активно досліджувати проблеми недорікуватості та публікувати результати наукових розвідок.

У цьому ж році Є. Соботович за спеціальністю № 13732 — спеціальна педагогіка (логопедія), захищає кандидатську дисертацію «Проявление косноязычия у детей дошкольного возраста и пути его устранения» під керівництвом доктора медичних наук, професора Є. Іванова та доктора педагогічних наук, професора В. Орфінської (Додаток В. Документи В.3, В.4) [194]. Захист відбувався на засіданні Вченої ради педагогічного факультету Ленінградського ордена Трудового Червоного Прапора державного педагогічного інституту імені О. І. Герцена [195]. Офіційними опонентами кандидатської дисертації Євгенії Федорівни були: доктор психологічних наук, професор О. Ярмоленко, який на той час працював на кафедрі психології Ленінградського ордена Леніна державного університету імені А. Жданова, та Н. Трауготт — доктор медичних наук, професор Інституту еволюційної фізіології імені І. Сеченова [194; 195]. Зовнішній відгук — кафедра психопатології та логопедії Московського державного педагогічного інституту імені В. І. Леніна [195].

Аналіз літературних джерел свідчить, що в наступні роки Є. Соботович публікує матеріали кандидатської дисертації, у яких відображено різні аспекти проявів, шляхів подолання недорікуватості в дітей дошкільного віку. Значна кількість статей присвячена, власне, практичним аспектам виявлення та корекції різних форм недорікуватості. Основні з них: О некоторых формах проявления косноязычия у детей дошкольного возраста / Е. Ф. Соботович // IV научная конференция аспирантов и молодых специалистов по вопросам дефектологии: тезисы докладов. — М., 1970. — С. 111–117; Особенности проявления и происхождения одной из форм косноязычия у детей дошкольного возраста / Е. Ф. Соботович // Дефектология. — 1971. — №5. — С. 63–68. та ін. [172; 173; 177; 178; 187; 189].

Рішенням Ради ЛДП імені О. І. Герцена від 11 лютого 1971 року, протокол № 6, Євгенії Федорівні Соботович присуджено науковий ступінь кандидата педагогічних наук (диплом кандидата наук МПД № 004305 від 25 червня 1971 року), (Додаток В. Документ В.5). За два роки після захисту

вчену переведено на посаду старшого викладача кафедри сурдопедагогіки КДПІ імені О. М. Горького (Додаток В. Документ В.6). Того самого року Є. Соботович починає працювати зі своєю першою аспіранткою — О. Гопіченко. 17 лютого 1972 року на засіданні кафедри сурдопедагогіки та логопедії КДПІ імені О. М. Горького Євгенію Федорівну затверджують науковим керівником кандидатської дисертації Олени Марківни Гопіченко (Додаток В. Документ В.7).

У 1972 році Є. Соботович переведено на посаду доцента кафедри сурдопедагогіки Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького (Додаток В. Документ В.8) [43; 93.32]. У цей період учена активно публікує свої наукові доробки з проблеми недорікуватості, викладає у виші, займатися дисертаційною роботою з аспіранткою.

Тісне наукове спілкування з нейрофізіологом Н. Трауготт та психоневрологом Є. Івановим сприяло розширенню кола наукових інтересів Євгенії Федорівни. Вона почала новий етап досліджень у площині проблеми первинних порушень мовлення: вивчає диференціації, систематизації первинних порушень мовленнєвого розвитку у дітей та розробляє психолого-педагогічні основи удосконалення шляхів корекції. Перші свої ідеї щодо цих проблем Є. Соботович висвітлює в тезах та статтях: К вопросу об интеллектуальном развитии неговорящих детей / Е. Ф. Соботович // XII Всесоюзная научная сессия по дефектологии : Тезисы докладов. — М., 1975. — С. 363–364.; Особенности психического и речевого развития детей с моторной алалией / Е. Ф. Соботович // Питання дефектології. — 1975. — Вип. 10. — С. 80–86 [148; 179]. Аналіз наукових праць ученої та її учнів свідчить, що ці питання Євгенія Федорівна досліджувала протягом кількох десятиліть.

Водночас Є. Соботович розробляла численні програми, науково-практичні матеріали, впроваджені в практику роботи спеціальних дошкільних закладів та шкіл України, Росії, Білорусі: Програма по логопедии для студентов дефектологических факультетов пединститутів / Е. Ф. Соботович — М., 1976. — 8 с.; Недостатки звукопроизношения у детей дошкольного возраста и методы их устранения / Е. Ф. Соботович //

Педагогические пути устранения речевых нарушений у детей: сб. науч. работ. — Л., 1976. — С. 59–97. та ін. [162; 192].

Згідно з рішенням Вищої атестаційної комісії при Раді Міністрів СРСР 30 січня 1976 року Євгенії Федорівні присвоєно вчене звання доцента кафедри сурдопедагогіки (атестат доцента ДЦ № 001413), (Додаток В. Документ В.9).

У 1979 році відбувся захист кандидатської дисертації О. Гопіченко з теми: Фонетические ошибки в письме умственно отсталых школьников младших классов и пути их преодоления (на материале украинского языка) [Текст] : дис. на получение науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Коррекционная педагогика» / Елена Марковна Гопиченко. — Л., 1979. — 178 с. [78]. Успішний захист О. Гопіченко засвідчив талант Євгенії Федорівни як вимогливого наставника для молодих фахівців.

Наступною науковою сходинкою Є. Соботович було навчання в докторантурі науково-дослідного Інституту дефектології АПН СРСР протягом 1981 — 1983 років.

Значний інтерес вченої до психолінгвістики, нейрота психофізіології та досягнень цих наук у питаннях вивчення структури та механізмів мовленнєвої діяльності (О. О. Леонтьєв, М. Швачкін, І. Зімня, Н. Хомський та ін.), онтогенезу дитячого мовлення (Д. Слобін, Дж. Грін, О. Шахнарович, Н. Юрьєва), нейрота психофізіології мовлення (О. Лурія, Л. Цветкова, Т. Ахутіна (Рябова), О. Винарська, Н. Трауготт) спонукав учену до пошуку нових шляхів у вивченні проблем первинних порушень мовлення. Є. Соботович розробляє новий психолінгвістичний підхід у вивченні диференційованих механізмів порушення мовлення при алалії, розумовій відсталості, затримці психічного розвитку, їх диференційної діагностики, та корекції.

Аналіз публікацій цих років демонструє звернення наукових інтересів ученої до проблем навчання й виховання дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Євгенія Федорівна робить значний внесок у дослідженні алалії, уперше розробляє концепцію моторної алалії як мовного порушення. Учена по-новому трактує структуру дефекту та механізми порушень при моторній алалії. Можна стверджувати, що Є. Соботович уперше

виявляє складний диференційований характер недорозвитку мовлення у дітей з порушеннями інтелектуальної діяльності та дітей з моторною алалією [147; 161]. Результати пошуків висвітлено в таких доробках: Формирование правильной речи у детей с моторной алалией / Е. Ф. Собонович — К. : КГПИ, 1981. — 150 с.; К вопросу о дифференциальной диагностике моторной алалии и олигофрении / Е. Ф. Собонович // Нервно-психические и речевые нарушения. — Ленинград, 1982. — С. 102–111; Нарушения формирования грамматического строя речи у умственно отсталых детей / Е. Ф. Собонович // Современное состояние исследований по изучению обучению и трудовой подготовке аномальных детей : Тезисы докладов 9 Всесоюзной научной сессии по дефектологии. — М., 1983. — С. 131–132.

Дослідження Євгенії Федорівни значно збагатили теорію та практику логопедії вчення про закономірності мовленнєвого розвитку дітей з алалією, олігофренією та затримкою психічного розвитку. Уперше педагог розкрила структуру та механізми порушень мовленнєвої діяльності, збагатила методи диференційної діагностики та корекційної логопедичної роботи з такими дітьми.

У цей час Є. Собонович активно працює над докторською дисертацією «Психолого-педагогические основы коррекции нарушений формирования грамматического строя речи у детей»: доопрацьовує матеріал відповідно до зауважень, які були висловлені під час обговорення в Інституті дефектології АПН СРСР; публікує за матеріалами дисертаційного дослідження дві праці «Психологические механизмы формирования грамматического строя речи у детей с моторной алалией» і тези доповіді на дев'ятій науковій сесії з дефектології «Особенности овладения грамматическим строем речи умственно отсталыми детьми». Підтвердження цього знаходимо у звіті про НДР за 1983 рік завідувача кафедри доцента Н. Засенко [38].

4 жовтня 1984 році о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої ради Д.018.02.01 в Інституті дефектології АПН СРСР Є. Собонович захищає докторську дисертацію з теми:

«Психолого-педагогические основы коррекции нарушений формирования грамматического строя речи у детей» (Додаток В. Документ В.10, В.11) [208; 209]. Офіційними опонентами виступили: доктор педагогічних наук, професор К. Коровін; доктор психологічних наук та доктор філологічних наук, професор О. Леонтєв; доктор медичних наук, старший науковий співробітник О. Вінарська.

Рішенням Вищої атестаційної комісії при Раді Міністрів СРСР від 12 квітня 1985 року Євгенії Федорівні було присуджено науковий ступінь доктора педагогічних наук (диплом доктора наук ПД № 000275), (Додаток В. Документ В.12). Вона стає єдиним на той час в Україні доктором педагогічних наук у галузі логопедії та одним із провідних спеціалістів з логопедії в СРСР.

Проте цю радісну наукову подію затьмарило сімейне горе — втрата батька, Федора Наумовича. Це був важкий період для Євгенії Федорівни. Ще з дитинства вона багато часу проводила разом з батьком і навіть з появою власної сім'ї ця прив'язаність не зникла. Після переїзду вченої до м. Києва, батьки слідували за нею. Мешкаючи поблизу, вони часто проводили разом з нею не тільки вихідні, а й буденні вечори.

Після захисту докторської дисертації Є. Соботович продовжує висвітлювати результати своїх наукових досліджень у доповідях на наукових заходах, у публікаціях за цією проблемою, як-от: Психологические механизмы структура и формы первичных нарушений речевого развития / Е. Ф. Соботович // Недоразвитие и потеря речи и вопросы теории и практики. — М., 1985. — С. 128-135; Структура нарушений речевого развития у детей с интеллектуальной недостаточностью / Е. Ф. Соботович, А. П. Ушкалова // Изучение и коррекция речевых нарушений: межвуз. сб. науч. тр. / Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена. — Л.: ЛГПИ, 1986. — С. 113—125 [206; 218].

31 серпня 1985 року Євгенія Федорівна починає працювати на посаді професора сурдопедагогіки та логопедії Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького (Додаток В. Документ В.13). А вже з 25 листопада 1985 року

рішенням Ради інституту, протокол № 2 обрана завідуючою цієї кафедри. (Додаток В. Документ В.14).

За рік потому їй присвоєно звання професора (атестат професора кафедри сурдопедагогіки та логопедії ПР № 015135), (Додаток В. Документ В.15). На посаді завідуючої кафедри сурдопедагогіки та логопедії КДПІ імені О. М. Горького Є. Соботович пропрацювала до 1994 року (Додаток В. Документ В.16). За цей період під її керівництвом було розроблено низку нових навчальних курсів, програм, методичних рекомендацій з дисциплін логопедичного циклу. Підтвердженням цьому є численні видання, а саме: Методические рекомендации по преодолению первичных нарушений речевого развития у учащихся подготовительного и первого класса школ для детей с тяжелыми нарушениями речи / Е. Ф. Соботович — К. : РУМК, 1989. — 44 с.; Методические рекомендации по развитию речи у учащихся младших классов вспомогательной школы / Е. Ф. Соботович / Упр. интернат. и вспомогат. учеб.-метод. учреждений, охраны прав детей. — К. : РУМК, 1989. — 58 с.; Программа спецкурса «Логопедическая работа в специальных дошкольных учреждениях» / Е. Ф. Соботович — МНО, 1990. — 8 с. та багато ін. [157; 158; 192].

У 1986 році І. Колесник, на той час декан дефектологічного факультету КДПІ імені О. М. Горького, разом з творчою групою викладачів висловлював необхідність викладати студентам сурдопедагогам та логопедам курс «Психологія мовлення», автором якого була Є. Соботович. Згадуючи Євгенію Федорівну, І. Колесник каже: «Окрім неї краще читати цю дисципліну не міг ніхто. Євгенія Федорівна краще за будь-кого розуміла всі мовленнєві процеси та могла розповісти, пояснити їх студентам. Вона мислила науково, була знавцем глибинного розуміння норми, патології, мовленнєвих розладів, була неперевершеною в цих знаннях. Таких логопедів, як вона, можна взагалі перерахувати на пальцях. Вона мала глибокий інтелект, науковий інтерес і талант. Окрім цього завжди (підкреслює слово «завжди») готова була прийти на допомогу в будь-який час. Дуже високо та глибоко цінувала дружбу» (інтерв'ю з І. Колесником, 2016 р.).

У 1987 році Є. Соботович за плідну педагогічну та науково-методичну роботу було нагороджено медаллю А. Макаренка [43; 93.32]. Ця нагорода ще раз підтверджує професіоналізм ученої та педагога, любов до справи, якою вона займалась і жила. Окрім суто викладацької та наукової роботи Євгенія Федорівна активно брала участь у громадських справах навчального закладу. Під час роботи в КДП імені О. М. Горького виконувала різноманітну організаційну та координаційну роботу: була куратором академічних груп, керівником студентського наукового товариства на факультеті, заступником голови центральної групи народного контролю Інституту, головою методичної комісії факультету, керівником семінарів, ученим секретарем спеціалізованої Ради інституту з захисту кандидатських та докторських дисертацій (Додаток В. Документ В.17) [1-8; 46-60].

У 1989 році на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 113.01.01 при КДП імені О. М. Горького відбувся захист докторської дисертації Е. Вільчовського «Педагогические основы процесса формирования двигательной подготовленности детей 3–7 лет» зі спеціальностей 13.00.01 — теорія та історія педагогіки, 13.00.04 — теорія та методика фізичного виховання та спортивного тренування. Ученим секретарем цього захисту була Є. Соботович [72].

Аналіз літературних джерел свідчить, що за цей період вийшли такі публікації вченої: Логопедическая работа по преодолению ОНР в специальных учебных заведениях / Е. Ф. Соботович // Рекомендації республіканського семінару з питань удосконалення корекційної й навчально-виховної роботи в дошкільних закладах для дітей з порушеннями мовлення. — К., 1987. — С. 105–116; Новое учебное пособие по логопедии. Рецензия / Е. Ф. Соботович // Дефектология. — 1989. — №6. — С. 83–84; Изучение и коррекция обучения и воспитания детей с нарушениями слуха и речи. / Е. Ф. Соботович — К. : КДП, 1989. — 228 с.; Психологическая структура речевой деятельности и ее формирование в процессе нормального онтогенеза / Е. Ф. Соботович // Изучение и коррекция обучения и воспитания детей с

нарушениями слуха и речи. — К. : КГПИ, 1989. — С. 18–32; Особенности формирования речевого сознания у детей дошкольного возраста в процессе спонтанного речевого развития. / Е. Ф. Соботович // Изучение и коррекция обучения и воспитания детей с нарушениями слуха и речи. — К. : КГПИ, 1989. — С. 49–61; Сравнительная характеристика психологического развития детей с моторной алалией и детей с олигофренией / Е. Ф. Соботович // Дифференциальная диагностика нарушений речи и поведения у аномальных детей. — Л., 1989–1990. — С. 18–25; Психологическая структура нарушений формирования морфологической системы речи у умственно отсталых детей / Е. Ф. Соботович // Тези вузівської наукової конференції КДПІ ім. М. П. Драгоманова. — К. : КДПІ, 1992. — С. 23–25; Особенности психологического развития детей с моторной алалией / Е. Ф. Соботович // Збірник тез звітної наукової конференції інституту. — К. : КДПІ, 1992. — С. 80–86 [137; 142; 150; 154; 164; 174; 180; 181; 188; 217].

20 жовтня 1992 року в Санкт-Петербурзі на засіданні спеціалізованої ради К 113.0511 із захисту дисертацій на здобуття вченого ступеня кандидата наук Є. Соботович виступила офіційним опонентом. Працю, яку вона опонувала разом із кандидатом педагогічних наук, старшим науковим співробітником Л. Даниловою, захищала А. Гермаковська; тема: «Коррекция дискалькулий у школьников с тяжелыми нарушениями речи» 13.00.03 — спеціальна педагогіка; науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор Р. Лалаєва [74].

У цій же раді 28 вересня 1993 року Євгенія Федорівна разом з кандидатом педагогічних наук, доцентом С. Шаховською опонують кандидатську дисертацію І. Прищепової; тема: «Логопедическая работа по формированию предпосылок усвоения орфографических навыков у младших школьников с общим недоразвитием речи»; науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор Р. Лалаєва [119].

Після проголошення незалежності України 1991 року всі захисти кандидатських та докторських дисертацій зі спеціальностей 13.00.03 — спеціальна педагогіка, та 19.00.08 — спеціальна психологія, як і раніше відбувалися в м. Москві.

Лише в 1993 році в Україні створено першу спеціалізовану Вчену раду із захисту кандидатських дисертацій при Українському державному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова⁵.

Очолює її Є. Соботович, яка вже мала досвід роботи вченого секретаря в спеціалізованій вченій раді ВНЗ. Заступником голови була В. Турчинська, ученим секретарем — Є. Синьова. Із цього року в спеціалізованій ученій раді К 01.33.02 були захищені такі дисертаційні праці: Г. Пюнтківська «Шляхи підвищення ефективності навчання правопису учнів молодших класів допоміжної школи» (15 березня 1994 р.), С. Миронова «Формування професійної готовності педагога-дефектолога до корекційно-виховної роботи з розумово відсталими дошкільниками» (7 червня 1994 р.), Л. Ярова «Формування самоконтролю в навчальній діяльності розумово відсталих молодших школярів» (21 червня 1994 р.); А. Висоцька «Підвищення ефективності виробничої адаптації випускників допоміжної школи в процесі професійно-трудового навчання» (21 червня 1994 р.); В. Андрієнко «Вдосконалення процесу навчання сліпих молодших школярів самообслуговуванню» (18 жовтня 1994 р.); Д. Шульженко «Формування самоконтролю у розумово відсталих дітей дошкільного віку» (7 червня 1994 р.), В. Ремажевська «Корекційна спрямованість навчання обслуговуючій праці учнів 5–10 класів школи сліпих» (12 вересня 1995 р.) [61; 73; 112; 122; 249].

Діяльність Є. Соботович періоду кінця 80-х – початку 90-х рр. є різноплановою. Вона активно бере участь у роботі всесоюзних, республіканських та міжнародних конференціях

⁵ Тут і далі. За часів життя Є. Соботович установа кілька разів змнювала назву: у 1933–1936 рр. — Київський державний педагогічний інститут (КДПІ); 1936–1991 рр. — Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького (КДПІ ім. О. М. Горького); у 1991 – 1993 рр. — Київський державний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (КДПУ ім. М. П. Драгоманова), у 1991–1997 рр. — Український державний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (УДПУ ім. М. П. Драгоманова), з 1997 р. — Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (НПУ ім. М. П. Драгоманова).

і методичної ради з дефектології при КНО УРСР та СРСР, наукової ради з фундаментальних досліджень у галузі психолого-педагогічних наук при АПН СРСР, міжвузівської методичної ради з логопедії.

З визнанням незалежності України у 1991 році сім'я Соботовичів вирішує залишитися в Україні. Це рішення для корінної лєнінградки, у якої в Росії залишалися родичі та друзі, було для Євгенії Федорівни непротим. Проте, напевно, найголовнішим чинником, що утримував родину Соботовичів в Україні, було почуття обов'язку. На той час чоловік Євгенії Федорівни — Емлен Володимирович брав активну участь у науковому супроводі ліквідації аварії на ЧАЕС. А в професійному житті Євгенія Федорівна у перші роки незалежності України намітились суттєві зміни.

У 1993 було створено Академію педагогічних наук України. У цьому ж році на загальних зборах АПН України було ухвалено рішення про створення Інституту дефектології АПН України⁶.

Ця подія суттєво вплинула на діяльність Є. Соботович. 14 квітня 1994 року Євгенія Федорівна змінює місце роботи (Додаток Д. Документ Д.1). За наказом № 119 залишає завідування кафедрою сурдопедагогіки та логопедії УДПУ імені М. П. Драгоманова та, за пропозицією Віт. Бондаря, переходить працювати до очолюваного ним щойно створеного Інституту дефектології АПН України, де обіймає посаду головного наукового співробітника лабораторії тифлопедагогіки та логопедії (1994 — 1996 роки) (пізніше у 1996 — 1998 роках, — завідувача лабораторії корекційного навчання дітей дошкільного віку; з 1999 — 2003 року вона очолювала лабораторію логопедії Інституту дефектології АПН України; у 2003–2007 роках обіймала посаду головного наукового співробітника цієї лабораторії [93.32]), (Додаток Д. Документи Д.2, Д.3) [43; 93.32]. Так починається

⁶ Тут і далі. Інститут дефектології Академії педагогічних наук України (Інститут дефектології АПН України) створений у 1993 р.; з 2001 р. — Інститут спеціальної педагогіки Академії педагогічних наук України (Інститут спеціальної педагогіки АПН України), з 2010 р. — Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України (Інститут спеціальної педагогіки НАПН України).

новий період у житті Євгенії Федорівни — вона залишає науково-педагогічну діяльність та цілком віддається науці.

Ця зміна місця роботи дає можливість Є. Соботович реалізувати свою давню мрію про фундаментальні наукові дослідження в галузі логопедії та створення власної наукової школи. Розширюється коло її наукового спілкування зі співробітниками інституту: М. Бехом, Віт. Бондарем, Л. Вавіною, Т. Ілляшенко, І. Єременком, І. Козленком, В. Засенком, Г. Мерсіяною, Н. Стадненком, В. Тарасун та ін. Так починається новий, один з найбільш продуктивних періодів у її науковому житті.

За ці роки вчена видає такі наукові матеріали: О механізмах формування фонематического восприятія у дітей в процесі онтогенеза / Е. Ф. Соботович // Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. — К., 1994. — С. 8–15; Формирование перцептивного и смыслового уровней восприятия речи (слов) в процессе онтогенеза / Е. Ф. Соботович // Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. — К., 1994. — С. 16–19; Интеллектуальные нарушения и их оценка в структуре аномального речевого развития / Е. Ф. Соботович // Психолого-педагогічні умови підвищення результативності учіння школярів з психічними вадами : Матеріали науково-звітної конференції. — К., 1995. — С. 114–119; Нарушения речевого развития у детей и пути их коррекции : (Учеб.-метод. пособие) / Е. Ф. Соботович / Ин-т систем. исслед. образования, АПН Украины. Ин-т дефектологии. — К., 1995. — 203 с. [143; 160; 171; 224].

1994 рік став роком втрати для Євгенії Федорівни. Пішла з життя її мама — Марія Михайлівна. Учена надзвичайно важко переживала цю трагічну подію.

За наукову діяльність Є. Соботович неодноразово отримувала різні нагороди. Головний науковий співробітник лабораторії логопедії, заступник голови спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій в

Інституті дефектології АПН України, член редакційної ради журналу «Дефектологія», фахівець у галузі фундаментальних полідисциплінарних теоретичних та прикладних досліджень мовленнєвої діяльності у дітей з нормальним і порушеним психофізичним розвитком Є. Соботович у 1995 році була нагороджена почесною грамотою АПН. України [93.32].

У 1996 році у результаті реструктуризації в Інституті дефектології АПН України було створено лабораторію корекційного навчання дітей дошкільного віку, завідувачем якої 10 травня 1996 року було призначено Є. Соботович. (Наказ № 17 від 7 травня 1996 р.), (Додаток Д. Документ Д.5) [93.32]. Обіймаючи цю посаду, Євгенія Федорівна обґрунтувала та реалізувала нові для логопедії теоретичні й методологічні підходи до вивчення й удосконалення змісту, методів діагностики та корекції порушень мовленнєвого розвитку в дітей. Ці матеріали були здобуті на основі синтезу й творчого переосмислення тогочасних досягнень корекційної педагогіки, спеціальної психології, нейропсихології, психолінгвістики.

Одночасно із виконанням обов'язків заступника голови вченої ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій зі спеціальності 13.00.03 — спеціальна педагогіка та 19.00.08 — спеціальна психологія Є. Соботович на окремих захистах дисертаційних робіт виконувала обов'язки вченого секретаря спеціалізованої вченої ради Д.50.28.01 в Інституті дефектології АПН України (нині НАПН України): Л. Одинченко «Розвиток спеціальної освіти розумово відсталих учнів в Україні (1918–1941 рр.)» (22 жовтня 1996 р.), М. Шевченко «Формування знань та умінь з рідної мови у молодших школярів із загальним мовленнєвим недорозвитком» (22 жовтня 1996 р.), Н. Гіренко «Сенсомоторний розвиток учнів допоміжної школи в процесі трудового навчання» (17 грудня 1996 р.), В. Засенко «Соціально-педагогічні основи формування життєвих планів глухих і слабобачущих старшокласників» (31 січня 1997 р.) [90; 244].

У лабораторії вчена плідно працює, сприяючи розвитку логопедичної науки в цілому, а також робить кроки до створення власної наукової школи. Так, вона починає співпрацю з новими аспірантами — Е. Данілавічюте, В. Тищенком, Л. Бартеневою.

Аналіз протоколу № 6 засідання від 30 жовтня 1996 засвідчує, що лабораторією до складу якої увійшли Л. Бартенева, Е. Данілавічюте, В. Тищенко, Л. Трофименко разом із завідувачем Є. Соботович було розроблено програму наукових досліджень. Співробітники лабораторії взяли участь у реалізації Державної програми «Діти України» [93.39]. За звітний 1996 рік теми «Психолінгвістична структура мовленнєвої діяльності та її формування у дітей з нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком» було обґрунтовано нові методологічні підходи до аналізу мовленнєвого розвитку, визначено зміст корекційно-попереджувального навчання. (Додаток Д. Документ Д.8). У результаті практичної реалізації цих підходів було розроблено психолінгвістичну робочу класифікацію вад мовленнєвого розвитку та на її основі — диференціальну діагностику названих порушень і психолінгвістичну періодизацію мовленнєвого розвитку дитини в нормі. На основі вказаної періодизації було обґрунтовано нові критерії оцінки мовленнєвого розвитку дитини та визначено зміст і методи мовленнєвого обстеження [93.40].

Е. Данілавічюте зазначила, що за звітний період Євгенія Федорівна провела значну науково-дослідну роботу, результати якої мають важливе теоретичне та практичне значення. Було заплановане видання в кінці 1997 року збірника «Діагностика мовленнєвої готовності дітей до шкільного навчання», яка вийшла під назвою «Методика виявлення речевих порушень у дітей и диагностика их готовности к школьному обучению» (Е. Ф. Соботович, Л. Е. Андрусишин и др. — К. : ПП «Компанія «Актуальна освіта», 1998. — 127 с.)

У 1997 році аспірантка Євгенії Федорівни, науковий співробітник лабораторії логопедії Інституту дефектології АПН України Е. Данілавічюте успішно захищає кандидатську дисертацію: Е. Данілавічюте Порушення письма в учнів II–IV класів з дитячим церебральним паралічем та шляхи їх корекції : дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.03 / Еяна Анатоліївна Данілавічюте. — К., 1997. — 214 с. [83].

За багаторічну наукову роботу, значний внесок у розвиток теорії дефектології, розбудову національної освіти в Україні,

підготовку висококваліфікованих фахівців для потреб школи та з нагоди 5-річчя заснування Академії педагогічних наук України Є. Соботович 25 листопада 1997 року нагороджено Почесною грамотою АПН України (Наказ АПН України № 799-к від 25 листопада 1997 року) [93.32].

У ці роки науковий доробок професора Є. Соботович поповнюється дослідженнями психолінгвістичної структури мовленнєвої діяльності в нормі та при порушенні розвитку. Розроблення психолінгвістичної моделі розвитку при нормальному та порушеному онтогенезі належить саме Євгенії Федорівні [198-203]. Аналіз наукових джерел підтверджують, що вона створила нову цілісну концепцію системних порушень мовленнєвого розвитку, розробила теорію корекції відхилень, яка базується на вченні про структуру мовленнєвої діяльності та її психологічні механізми. Ці матеріали надруковані в різних наукових виданнях: *Нарушения речевого развития у детей и пути их коррекции : (Учеб.-метод. пособие) / Е. Ф. Соботович / Ин-т систем. исслед. образования, АПН Украины. Ин-т дефектологи. — К., 1995. — 203 с.; Психолингвистическая структура речевой деятельности и механизмы ее формирования / Е. Ф. Соботович. — К., 1997. — 44 с.; Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к школьному обучению / Е. Ф. Соботович, Л. Е. Андрусишин и др. — К. : ПП «Компанія «Актуальна освіта», 1998. — 127 с.*

Уся науково-педагогічна діяльність Є. Соботович була спрямована на становлення та розвиток системи спеціальної освіти в Україні. Можна стверджувати, що зазначені нижче матеріали стали суттєвим внеском до розбудови системи освіти для дітей з психофізичними вадами: *Диагностика готовности ребенка к теоретическому усвоению языка в школе / Е. Ф. Соботович // Соботович Е. Ф. Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к школьному обучению. — К. : ПП «Компанія «Актуальна освіта», 1998. — С. 80–84 та ін. [134].* Ці документи були розроблені вперше та стали підґрунтям для роботи фахівців з дітьми з мовленнєвими порушеннями: Концепція

загальномовленнєвої підготовки аномальних дітей до шкільного навчання // Дефектологія. — 1997. — №1. — С. 2–5; Концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку / Е. Ф. Соботович // Дефектологія. — 2002. — № 1. — С. 2–7 та ін. [152; 153]

Також Євгенія Федорівна є одним з ініціаторів та організаторів мережі спеціальних установ для дітей з вадами мовлення в Україні [151-153; 154].

У 1998 році в межах теми «Психолінгвістичні основи підготовки аномальних дітей до шкільного навчання» відповідно до основних напрямів «Концепції лінгвістичної підготовки аномальних дітей до шкільного навчання» Є. Соботович (разом з Л. Трофименко і В. Тищенком) вивчала стан мовленнєвої готовності до шкільного навчання дітей з нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком (НЗНМ та розумовою відсталістю); визначала рівень сформованості та особливості розвитку вищих психічних функцій (пам'яті, уваги, сприймання) у дітей 7-го року життя з НЗНМ; розробляла зміст та методику корекційного навчання. Результати дослідження було оформлено як наукові звіти і публікації [93.49].

На основі виділених раніше еталонних рівнів мовленнєвого розвитку дитини у нормі та вивчення стану мовленнєвої готовності до школи дітей з НЗМН та розумовою відсталістю було визначено відхилення від засвоєння вихідного обсягу фонетичних та лексичних практичних знань у згаданих категорій аномальних дітей, а також зміст корекційно-попереджувального навчання з розвитку мовленнєвої функції [93.40].

Є. Соботович розробила методику формування названих структур шляхом розвитку розумових операцій з мовними одиницями різного рівня відповідно до етапів їх формування в процесі нормального онтогенезу та механізмів їх порушень у дітей з НЗНМ та розумовою відсталістю. Усі напрацювання відображено в таких публікаціях: Психолінгвістическая периодизация речевого развития ребенка // Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к школьному обучению / Е. Ф. Соботович та

ін. — К., 1998. — С. 63–77; Психолінгвистическая структура речевой деятельности и механизмы ее формирования / Е. Ф. Соботович. — К., 1997. — 44 с. [93.47; 93.52].

На основі розробленої психолінгвістичної періодизації мовленнєвого розвитку дитини в її лексичній, граматичній та фонетико-фонематичній ланках, вивчення особливостей формування зазначених структур у дітей з різними мовленнєвими вадами, а також аналізу та узагальнення отриманих у 1994 – 1998 роках експериментальних даних, Є. Соботович разом з Л. Андрусишиною, Л. Бартенєвою, В. Тищенком та іншим членами лабораторії визначила основні завдання корекційної-попереджувального і розвивального навчання дітей у зв'язку з підготовкою їх до школи, а саме: формування такого рівня мовленнєвого розвитку у його фонетичній, лексичній та граматичній ланках, який забезпечить розуміння вербальної інформації та її передачу і стане необхідною передумовою для розвитку мовленнєвого мислення та сприятиме засвоєнню дитиною читання та письма (його фонетичного та морфологічного принципів) [93.13; 93.22; 93.52].

Архівні документи свідчать, що у зв'язку зі змінами структури Інституту дефектології АПН України з січня 1999 року лабораторії цього закладу отримують нові назви. Є. Соботович переводять на посаду завідувача лабораторії логопедії (Наказ № 51 від 21 грудня 1998 року), яку вона обіймає до 2003 року [93]. Вчена продовжує збагачувати педагогічну науку новими досягненнями шляхом особистого проведення наукових досліджень, організації та керівництва колективним розробленням фундаментальних наукових проблем, підготовкою наукових кадрів.

За період завідування лабораторією логопедії Інституту дефектології АПН Україна Є. Соботович була керівником дослідження комплексних наукових тем: «Психолінгвістичні основи підготовки аномальних дітей до шкільного навчання» (жовтень 1994 — грудень 1999 рр., шифр: ХУ.145) та «Науково-педагогічні засади удосконалення змісту освіти дітей дошкільного віку з вадами мовленнєвого розвитку» (січень 2000 — грудень 2004 рр., шифр: 0101U000605) [93].

Можна стверджувати, що у цей час, працюючи над комплексними темами НДР, вчена разом з виконавцями Л. Андрусишиною, Л. Бартеневою, Е. Данілавічюте, В. Тищенком, Л. Трофименко досягла надзвичайно важливих для вітчизняної логопедії результатів. Було розроблено новий психолінгвістичний підхід до аналізу, діагностики, корекції та попередження мовленнєвих порушень, що ґрунтується на визначенні первинно та вторинно порушеного компонента мовленнєвої діяльності (лінгвістичного чи комунікативного), а також виявленні дефектної ланки в структурі первинно порушеного компонента та системно зумовлених вторинних відхилень у функціонуванні названих структур [93.13–93.28].

Є. Соботович розробила психолінгвістичну модель мовленнєвої діяльності дітей з нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком, психолінгвістичну класифікацію мовленнєвих порушень у різних категорій дітей з вадами психофізичного розвитку (ЗНМ, ФФН, розумова відсталість, ЗПР, моторна та сенсорна алалії). Шляхом численних досліджень учена виокремила та сформулювала основні критерії диференційної діагностики ЗНМ, ФФН, розумової відсталості, ЗПР, моторної та сенсорної алалії на основі виділення їх діагностичних системоутворювальних ознак, що відображають характер провідного дефекту; психолінгвістичну періодизацію та критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку від народження до 7 років [134-136; 198-202].

Протягом 1996–1999 років лабораторія на чолі з Є. Соботович розробляла програмно-методичне забезпечення для спеціальних дошкільних навчальних закладів, що опікуються дітьми з ФФН, ЗНМ (НЗНМ), ДЦП. Найвагомішими публікаціями цього періоду стали: *Нарушения речевого развития у детей и пути их коррекции : (Учеб.- метод. пособие) / Е. Ф. Соботович / Ин-т систем. исслед. образования, АПН Украины. Ин-т дефектологи. — К., 1995. — 203 с.; Психолінгвістическая структура речевой деятельности и механизмы ее формирования. / Е. Ф. Соботович. — К., 1997. — 44 с.; Концепція загальномовленнєвої підготовки*

аномальних дітей до шкільного навчання / Е. Ф. Соботович // Дефектологія. – 1997. — № 1. — С. 2–5; Методика виявлення речевих порушень у дітей і діагностика їх готовності к школьному обучению / Соботович Е. Ф., Тищенко В. В., Данилавичюте Е. А. и др. / Под ред. Е. Ф. Соботович. — К.: «Актуальна освіта», 1998. — 127 с.; Концептуальные подходы к определению содержания и методов лингвистической подготовки детей к школьному обучению и их практическая реализация / Е. Ф. Соботович // Специальные образовательные потребности : Материалы конференции. — Тарту, 1998. — С. 339–343 [151; 152; 155; 156; 160; 199].

Безперечно цінним було виділення трьох напрямів лінгвістичної (мовленнєвої) підготовки дітей до навчання в школі: формування у дітей такого рівня мовленнєвого розвитку, який би сприяв успішному засвоєнню шкільної інформації, що подається у вербальній формі, підготовка дітей до оволодіння читанням та письмом (за фонетичним та фонемно-морфологічним принципом), підготовка до оволодіння знаннями з мови як шкільного предмета. У 1998 році Євгенія Федорівна вперше в Україні створила «Концепцію лінгвістичної підготовки до школи дітей з нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком».

На цій основі розроблено зміст мовленнєвої підготовки до навчання в школі дітей старшого дошкільного віку; зміст та методику діагностики мовленнєвої готовності до навчання в школі дітей з порушеннями мовлення та корекційно-попереджувального й розвивального навчання, спрямованого на формування мовленнєвої готовності до навчання в школі дітей як з нормальним, так і з порушеним мовленнєвим розвитком. Зокрема розроблено комплексні методики формування фонологічної, лексичної морфологічної та синтаксичної складових частин мовленнєвої діяльності, а також корекції та попередження дисграфій та дизорфографій у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з вадами мовленнєвого розвитку. Ці положення було відображено ще й у «Програмі корекційного навчання з розвитку мовлення дітей з НЗНМ 7-го року життя», створеній Є. Соботович.

Аналіз звіту за 1999 рік показує, що на основі розробленої психолінгвістичної періодизації мовленнєвого розвитку дитини у його лексичній, граматичній та фонетико-фонематичній ланках вивчення особливостей формування зазначених структур у дітей з різними мовленнєвими вадами, а також аналізу та узагальнення отриманих у 1994 – 1998 роках експериментальних даних було визначено основні завдання корекційно-попереджувального і розвивального навчання дітей у зв'язку з підготовкою їх до школи [93.14].

Відповідно до зазначених завдань та з урахуванням стану мовленнєвої та розумової готовності дошкільників з різними мовленнєвими вадами Є. Соботович разом з Л. Андрусишиною розробили зміст і методику корекційної та пропедевтичної роботи з дітьми з НЗНМ. До розділів роботи вони вводили розвиток словника, а саме: формування, уточнення та диференціацію різних типів лексичних значень та відпрацювання у зв'язку з цим норм їхньої лексичної поєднуваності; підготовку дітей на матеріалі засвоєних названих типів лексичних значень до функціонального використання мовних знаків; формування узагальнювальної функції слова (її різних рівнів); розвиток орієнтування на слово як одиницю мови та усвідомлення словесного складу речення. Перед роботою з формування граматичної будови мовлення, дослідники пропонували розширити обсяг синтаксичних конструкцій; розвивати синтаксичні трансформації; засвоювати синтаксичне значення слова у реченні; розвивати фонетико-фонематичну систему мовлення і підготувати на цій основі дітей до засвоєння фонетичного принципу письма; розвивати фонематичні процеси та вимовну сторону мовлення шляхом корекції психофізіологічних механізмів, які зумовлюють їх формування [93.15; 93.23; 93.29; 93.53].

Співробітники лабораторії планували провести підготовку дітей до засвоєння орфографічної навички таким чином: сформуваність уваги на фонологічне, морфологічне та граматичне оформлення мовлення; сформуваність операції мовленнєвого аналізу (морфологічного, звукового); сформуваність мовленнєві дії та знакові операції,

які зумовлюють оволодіння системою морфологічного словотворення і розширення на цій основі словника похідних слів.

Аналіз архівних матеріалів свідчить, що було розроблено зміст корекційно-попереджувального навчання дошкільників із розумовою відсталістю, спрямованого на розвиток їхньої мовленнєвої функції (у її комунікативній ланці). Головними розділами в цьому напрямі були такі: формування складників ІКМД, які зумовлюють розуміння та породження мовленнєвих висловів; формування складників ІКМД, які зумовлюють готовність дітей до засвоєння письма та читання (операцій морфологічного та звукового аналізу); формування дії слухового, зорового та рухового контролю (самоконтролю) [93.15; 93.23; 93.29; 93.53].

На останньому етапі дослідження комплексної теми лабораторії «Психолінгвістичні основи підготовки аномальних дітей до шкільного навчання» підготовлено матеріали до «Програми корекційного навчання дітей з НЗНМ 7-го року життя» (Є. Соботович, Л. Трофименко, Л. Бартенева); подано до друку навчально-методичний посібник «Підготовка дітей з відхиленнями у мовленнєвому розвитку до навчання у школі» (усі співробітники); проведено наукове редагування навчально-методичного посібника «Підготовка дітей з відхиленнями у мовленнєвому розвитку до навчання у школі», автором якого є Євгенія Федорівна [93.15; 93.23].

У 1999 році стається ще одна вагома подія в науковому житті вченої — за значний особистий внесок у розвиток науки в галузі освіти, педагогіки і психології, підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів Євгенію Федорівну Соботович обрано членом-кореспондентом АПН України [93.32].

У 1999 році В. Тищенко, аспірант Є. Соботович, успішно захищає кандидатську дисертацію з теми: Формування інтелектуального компонента мовленнєвої діяльності у розумово відсталих дошкільників [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / Владислав Володимирович Тищенко. — К., 1999. — 225 с. [236].

За рік відбувається ще один успішний захист кандидатської дисертації аспірантки Євгенії Федорівни — Лариси Іванівни Бартеневої: Бартенева Л. І. Підготовка дітей із загальним недорозвитком мовлення старшого дошкільного віку до оволодіння орфографією : дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.03 / Лариса Іванівна Бартенева. — К., 2000. — 217 с. [63].

У ці році вийшли друком такі праці Євгенії Федорівни: Рівні сформованості узагальнюючої функції мовлення та їх діагностика у дітей дошкільного віку // Нива знань: науково-методичний альманах. — 1999. — С. 47–52; Психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дитини (формування лексичної сторони мовлення) / Є. Ф. Соботович // Дефектологія. — 1999. — № 1. — С. 11–13 та ін. (протоколи № 6 від 15 червня, № 9 від 23 листопада 1999 р.) [202; 213].

У 2000 році за організацію та вдосконалення навчальної, виховної, науково-методичної та науково-дослідної роботи; координацію дій педагогічних, колективів з питань виховання і навчання дітей; підготовку та підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів України; наукову і методичну забезпеченість закладів освіти, окрім грамоти АПН України Євгенія Федорівна отримує нагрудний знак «Відмінник народної освіти» [93.32].

У цьому ж році лабораторією логопедії Інституту спеціальної педагогіки АПН України розпочато нову комплексну тему – «Науково-педагогічні засади удосконалення змісту освіти дітей дошкільного віку з вадами мовленнєвого розвитку». Згідно з планом науково-дослідної роботи Інституту дефектології АПН України, термін виконання комплексної теми було розраховано на 4 роки.

Головними завданнями нової теми були: аналіз дійсної системи оцінки мовленнєвої готовності дітей до навчання в масових та допоміжних школах; обґрунтування критерієвої оцінки мовленнєвої готовності дітей з відхиленнями в мовленнєвому розвитку, які вступають до масових та допоміжних шкіл, на основі психолінгвістичної моделі мовленнєвої діяльності в нормі; моніторинг мовленнєвого розвитку названої категорії дітей у процесі їх корекційного навчання за спеціально

розробленими програмами; обґрунтування нормативних показників мовленнєвої готовності дітей 7-го року життя з НЗНМ до оволодіння орфографією; розроблення методики визначення стану мовленнєвого розвитку дітей з ЗНМ 5-го року життя [93.23; 93.29; 93.54].

За рік лабораторія під керівництвом Є. Соботович отримала такі результати:

1. На основі психолінгвістичного аналізу мовленнєвої функції та закономірностей її формування в процесі нормального онтогенезу визначено системотворчі структури мови та психологічні механізми, які зумовлюють їх розвиток і забезпечують формування базисної мовної компетенції, що робить можливим оволодіння та володіння мовою на довільному та практичному рівнях.

2. Простежено етапи формування названих структур у процесі нормального онтогенезу в дітей віком від 10 місяців до 7 років і на цій основі розроблено еталонні рівні мовленнєвого розвитку дитини в різні вікові періоди дошкільного дитинства.

3. Проаналізовано навчальні програми масових та допоміжних шкіл, зокрема з предметів мовного циклу, та визначено практичні мовні знання, на базі яких здійснюється навчання мови як шкільного предмета.

4. На зазначеній науково-теоретичній основі розроблено:

1) загальні критерії оцінки мовленнєвого розвитку дітей з вадами мовлення 7-го року життя, які вступають до масових шкіл. Такими критеріями є: певний рівень розвитку розумових операцій з фонологічними, лексичними та граматичними одиницями мови (порівняння, аналізу, узагальнення, встановлення різних рівнів смислових зв'язків між семантичними одиницями мови, їх класифікації за семантичними ознаками тощо); еталонні рівні сформованості системотворчих одиниць мови;

2) критерії готовності до оволодіння морфологічним принципом письма дітей з вадами мовлення 7-го року життя, які вступають до масових шкіл. Такими критеріями (окрім зазначених у пункті 1) є певний рівень сформованості: спрямованості уваги на формальні одиниці

мови; різних видів мовного аналізу (передусім морфологічного та фонологічного); уміння порівнювати твірні та похідні слова та словоформи за звучанням та значенням; операції утворення за аналогією; довільного оперування морфологічними та фонологічними одиницями мови; уміння помічати варіанти звучання (алофони) тієї самої фонемі в різних словах (словоформах);

3) критерії мовленнєвої готовності (у її комунікативній ланці) до навчання в школі розумово відсталих дітей старшого дошкільного віку. Таким критеріями є певний рівень сформованості:

а) складників ІКМД, що зумовлюють породження та розуміння мовленнєвих висловів незалежно від їхньої форми (усної чи письмової), а саме дії прогнозування на фонологічному, морфологічному та синтаксичному рівнях; процесу утримання складної структури мовленнєвих дій;

б) складників ІКМД, що зумовлюють засвоєння писемної форми мовлення: операції мовного аналізу (насамперед фонологічного та морфологічного);

в) контролю (самоконтролю): слухового, зорового, рухового [93.15].

За 2000 рік Євгенія Федорівна опублікувала такі праці: Особливості засвоєння дітьми з НЗНМ узагальненого лексичного значення слова та його понятійної співвіднесеності / Е. Ф. Соботович // Дефектологія. — 2000. — № 1 — С. 16–19.; Зміст та особливості роботи з формування семантичної структури слова у дітей з вадами розвитку / Е. Ф. Соботович // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : Науково-методичний збірник : Вип. 2. — К. : Науковий світ, 2001. — С. 200–203. [140; 182].

На засіданні лабораторії логопедії Інституту спеціальної педагогіки АПН України 15 листопада 2001 року Є. Соботович повідомила про результати НДР, отримані лабораторією у звітному 2001 році [93.16]. Учена акцентувала увагу на тому, що на основі узагальнення даних науково-теоретичної літератури, психолінгвістичної періодизації мовленнєвого розвитку дітей

з нормальним онтогенезом, результатів експериментального дослідження стану сформованості мовленнєвого розвитку в старших дошкільників з олігофренією та моніторингу мовленнєвого розвитку зазначеної категорії дітей у процесі спеціально організованого навчання за експериментальною програмою розроблено навчально-методичний комплекс «Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення у старших дошкільників з розумовою відсталістю та їх методична реалізація». У ньому вперше реалізовано цілісний підхід до формування в дітей з розумовою відсталістю лінгвістичного та комунікативного компонентів мовленнєвої діяльності [93.4; 93.16; 93.34; 93.55].

Запропонована система корекційної роботи будеється з урахуванням провідної причини недорозвитку мовленнєвої функції в дітей з олігофренією, а саме недостатнього рівня сформованості загальнофункціональних механізмів мовлення внаслідок стійкого порушення пізнавальної діяльності. На основі узагальнення даних науково-теоретичної літератури, аналізу структури орфографічної навички, аналізу даних експериментальних досліджень, проведених у минулі роки, лабораторія розпрацювала «Методичні рекомендації з підготовки дітей з НЗНМ 7-го року життя до засвоєння норм правопису» [93].

У 2001 р. за лабораторією було закріплено 2 аспіранти: О. Шевченко, аспірантка 2 року очної форми навчання, тема дисертаційного дослідження: «Становлення та розвиток системи підготовки вчителя спеціальної школи для дітей з обмеженими розумовими можливостями в Україні (1918–2000 рр.)» та Л. Трофименко, аспірантка першого року очної форми навчання, тема дисертаційного дослідження: «Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей 5-го року життя із загальним недорозвитком мовлення» [93].

У 2001 р. в межах індивідуальної теми «Наукове обґрунтування змісту спеціальної освіти дітей з вадами мовленнєвого розвитку дошкільного віку» Є. Соботович на основі психолінгвістичного аналізу онтогенезу мовленнєвої функції розумово відсталих дітей в процесі спонтанного та

спеціального формування розробила розділи навчально-методичного комплексу «Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення у старших дошкільників з розумовою відсталістю та їх методична реалізація», у яких було розкрито: а) стан сформованості в розумово відсталих дітей дошкільного віку складників лінгвістичного компонента мовленнєвої діяльності в його фонологічній, лексичній та граматичній ланках та психологічні механізми їх порушення; б) програмні вимоги щодо формування складників лінгвістичного компонента мовленнєвої діяльності в процесі корекційного навчання за такими напрямками: формування дії розуміння мовлення; формування значень нових слів та збагачення на цій основі словника дітей; формування значення граматичних категорій та форм і подолання на цій основі аграматизму; розвиток зв'язного мовлення; корекція вад звукової сторони мовлення; в) методичні рекомендації з практичної реалізації зазначеної програми корекційного навчання старших дошкільників з олігофренією за кожним із названих розділів програмних вимог [93.4; 93.16; 93.34; 93.55].

Того ж року Є. Соботович розробила програмно-методичний комплекс «Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення у старших дошкільників із розумовою відсталістю та їх методична реалізація» (у співавторстві з В. Тищенком) та «Концепцію стандарту спеціальної освіти дошкільників з вадами мовленнєвого розвитку» [93; 153; 193].

Членилабораторії(Є. Соботович, В. Тищенко, Л. Бартенева, Е. Данілавічюте, Л. Андрусишин) видали навчально-методичний посібник «Актуальні питання мовленнєвої підготовки дітей до шкільного навчання (психолінгвістичний аспект)», який розкриває основні аспекти готовності мовлення дітей до школи та деякі моменти комплексної теми [93]. З 2003 року роботу над темою лабораторія логопедії завершувала вже під керівництвом В. Тищенка.

Загалом за період 2001 — 2003 роки в межах комплексної теми лабораторії логопедії Інституту спеціальної педагогіки АПН України під керівництвом Є. Соботович виконується

7 індивідуальних тем, із яких 3 розпочато у 2001 році (виконавці: Є. Соботович, В. Тищенко, Л. Бартенева), 1 тема – у 2002 році (виконавець: Е. Данілавічюте), 3 теми — у 2003 році (виконавці: Л. Андрусишина, Л. Трофименко, О. Шевченко) [93.16-93.18].

Разом з Л. Андрусишиною, Е. Данілавічюте, Л. Бартеневою, В. Тищенком, Л. Трофименко та О. Шевченко Євгенія Федорівна підготувала до друку програмно-методичний комплекс «Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей з вадами мовленнєвого розвитку 7-го року життя, які вступають до масових шкіл, та їх методична реалізація» (2004 рік) [93.16]. Пізніше на основі цього рукопису упродовж 2004–2007 рр. та вже після смерті Євгенії Федорівни було видано кілька окремих програмно-методичних комплексів для різних категорій дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку.

За цей період Євгенія Федорівна опублікувала такі праці: Вади мовленнєвого розвитку у дітей і шляхи їх корекції / Е. Ф. Соботович // Спеціальна психологія : Тексти. — Кам'янець-Подільський, 2001. — Частина II. — С. 91–98; Зміст та особливості роботи з формування семантичної структури слова у дітей з вадами розвитку / Е. Ф. Соботович // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : Науково-методичний збірник : Вип. 2. — К. : Науковий світ, 2001. — С. 200–203 [93; 128; 140; 193]. У 2002 році виходить в світ науковий посібник Євгенії Федорівни, де розглянуто основні особливості мовленнєвого недорозвитку дітей дошкільного віку та умови, засоби їх подолання: Речеве недорозвиття у детей и пути его коррекции / Е. Ф. Соботович — М. : Классик-Стиль, 2002. — 230 с. [212].

За плідну працю, вагомий внесок в теорію та практику спеціальної освіти країни, високу професійність 31 липня 2003 року Є. Соботович нагороджено Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України (Наказ № 778-к від 31 липня 2003 року) [93.32; 143]. Як свідчать документальні матеріали, 29 грудня цього ж року Євгенії Федорівні оголошено подяку за її наукові здобутки та нагороджено цінним подарунком від

Голови Київської міської держадміністрації (Рішення № 4336 від 26 грудня 2003 року) [93.32].

З 2003 року через хворобу Є. Соботович залишила керівництво лабораторією. Проте до останніх днів життя було пов'язане з наукою. Про це свідчать, зокрема, її останні публікації: Психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку / Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип. 1. — К. : Актуальна освіта, 2004. — С. 7–35; Особливості засвоєння лексики розумово відсталими дітьми // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Наук.-метод. зб. / АПН України. Ін-т спец. педагогіки. — К., 2004. — Вип. 5. — С. 304–308; Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення у дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту / Є. Ф. Соботович, В.В.Тищенко — К. : Актуальна освіта, 2004. — 144 с.; Формування семантичної структури слова у дітей з вадами мовленнєвого розвитку / Е. Ф. Соботович // Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць. — Випуск 2. — К. : Актуальна освіта, 2005. — С. 3–17; Содержание логопедической работы по устранению нарушений звукопроизношения у детей дошкольного возраста / Е. Ф. Соботович // Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць. — Випуск 3. — К. : Актуальна освіта, 2006. — С. 107–119 [182; 193; 226].

У 2004 році Є. Соботович та В. Тищенко випускають «Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення у дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту» [193]. Автори вперше впроваджують в практику логопедичної роботи результати досліджень інтелектуального компонента мовленнєвої діяльності, складники якого є найбільш порушеними у дітей з вадами розумового розвитку. На цій основі вивчено стан сформованості ІКМД у старших дошкільників з олігофренією; розроблено методику діагностики рівня сформованості складників ІКМД у названій категорії дітей; розроблено зміст та комплексну методику корекційно-попереджувального та розвивального навчання старших дошкільників з олігофренією, спрямовану на

подолання порушень ІКМД та підготовку на цій основі дітей до навчання в школі [93.19; 93.31; 93.37].

У 2004 році відбувається успішний захист кандидатської дисертації аспірантки Євгенії Федорівни — Людмили Іванівни Трофименко, з теми: «Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвиненням мовлення» [237].

У 2004 році постановою Кабінету Міністрів України було затверджено «Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» у розробці якого активну участь брала й Євгенія Федорівна. Стандарт стає комплексним нормативним документом, що визначає зміст освітніх галузей та базовий навчальний план початкової загальної освіти, обов'язковий для всіх типів спеціальних шкіл незалежно від їх належності (державних, комунальних, приватних, благодійних).

У 2006 році виходить праця Є. Соботович: Содержание логопедической работы по устранению нарушений звукопроизношения у детей дошкольного возраста / Е. Ф. Соботович // Теорія і практика сучасної логопедії : Збірник наукових праць. — Випуск 3. — К. : Актуальна освіта, 2006. — С. 107–119. [215].

24 січня 2007 року у віці 71 року Євгенія Федорівна Соботович пішла з життя. Однак....

Уже після смерті наукового керівника (Є. Соботович) захищають кандидатські дисертації аспіранти: Рібцун Юлія Валентинівна з теми: Формування усного мовлення у дітей дошкільного віку із загальним мовленнєвим недорозвитком: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.03 / Рібцун Юлія Валентинівна. — К., 2010. — 214 с. [124]; та Андрусишина Лариса Євгенівна з теми: Особливості інтелектуального розвитку дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення: дис. ... канд. псих. наук: спец. 19.00.08 / Андрусишина Лариса Євгенівна. — К., 2012. — 230 с. [62].

Науковий шлях Є. Соботович ознаменовано численними віхами, пов'язаними з її наполегливою працею, допитливим розумом та природною мудрістю. Вона є автором понад

120 наукових праць. Серед фундаментальних, знакових відзначимо такі: «Формування правильного мовлення в дітей із моторною алалією», «Порушення мовленнєвого розвитку в дітей та шляхи їх корекції», «Психолінгвістична структура мовленнєвої діяльності та механізми її формування», «Нормативні показники та критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку», «Концепція лінгвістичної підготовки аномальних дітей до навчання в школі», «Концепція стандарту спеціальної освіти дошкільників із вадами мовленнєвого розвитку», «Мовленнєвий недорозвиток та шляхи його корекції» та ін. [152; 153; 160; 165-167; 199; 225]. Під її керівництвом захищено 7 кандидатських дисертацій, що реалізували творчі наукові підходи Євгенії Федорівни Соботович до вивчення, діагностики, корекції та попередження порушень мовленнєвого розвитку різного генезу.

Така плідна діяльність зумовлена, безперечно, не лише різнобічною обдарованістю, а й жагучою любов'ю до науки, неймовірною працьовитістю та високою професійною підготовкою Євгенії Федорівни Соботович.

1.3. Педагогічна та організаційно-координаційна діяльність Є.Соботович.

Діяльність Євгенії Федорівни Соботович вирізняється багатогранністю. Вивчення архівних та літературних матеріалів, пов'язаних із життєвим, та творчим шляхами вченої, дало можливість визначити коло її інтересів як педагога та практика, встановити основні напрями її організаційно-координаційної діяльності.

Перші кроки у своїй педагогічній діяльності Є. Соботович зробила на посаді вчителя-логопеда дитячої поліклініки № 14. Саме тут вона почала закріплювати теоретико-практичні навички та специфічні вміння логопедичної роботи з дітьми. Одночасно була головою методичного об'єднання логопедів

дитячих поліклінік м. Ленінграда [43]. Разом з тим Євгенія Федорівна продовжувала свої наукові пошуки: публікувала статті та брала участь у наукових конференціях.

З 1965 року вона розпочала роботу асистентом кафедри ЛДПІ імені О. І. Герцена. Саме тут вона почала розкриватися як науковець. Під впливом завідувача кафедри Є. Іванова та В. Орфінської знайшла проблему дослідження та плідно працювала над нею.

До сьогодні Є. Іванов має широке коло наукових інтересів, йому належить понад 180 наукових робіт, присвячених дослідженню психопатологічних синдромів, астенічних станів у дітей, затримок психічного розвитку, поведінки розумово відсталих школярів, аутизму та ін. Учителями В. Орфінської були вчені зі світовим ім'ям – М. Долобкс і Л. Щерба. У довоєнні роки вона займалась вивченням дисграфії в учнів молодших класів загальноосвітньої школи. Пізніше зосередилася в основному на проблемі алалії й афазії. Вперше в історії логопедії Вірою Костянтинівною було проведено порівняльне лінгвістичне дослідження таких складних мовленнєвих розладів, як афазія й алалія.

Проте нам не вдалося віднайти архівні матеріали, що уточнюють характер її діяльності у цей період.

Простежити педагогіну та організаційно-координаційну діяльність Є. Соботович на кафедрі сурдопедагогіки та логопедії КДПІ імені О. М. Горького можна починаючи з 1970 року — тут Євгенія Федорівна пройшла шлях від асистента до завідувача кафедри.

Починаючи з 1970 року, разом з Г. Александровою, К. Бойком, І. Лобурцем, М. Савченко, Л. Смирновою та іншими викладачами Євгенія Федорівна брала участь у роботі логопедичного кабінету, створеного кафедрою, в якому здійснювали обстеження та корекцію мовленнєвих порушень у дітей дошкільного віку. Є. Соботович була одним з ініціаторів створення такого кабінету та активно співпрацювала з В. Тарасун, яка була відповідальною за його роботу. Кожен із викладачів, разом зі студентами, виготовляв дидактичний матеріал для логопедичної роботи кабінету та розвивав практичні навички

роботи з дітьми з вадами мовлення. Так, для роботи в кабінеті на початку 1972–1973 навчального року було обстежено та відібрано чотирнадцять дітей-логопатів, які мали різноманітні порушення мовлення. З ними працювали студенти-логопеди, впроваджуючи свої теоретичні знання в практику [117].

Документальні дані підтверджують, що Євгенія Федорівна взяла участь у підготовці та виготовленні навчальних діафільмів з деяких розділів спеціальних дисциплін; розробленні планів практичних та лабораторних занять відповідно до нових навчальних програм з усіх спеціальних предметів; відборі змісту, обладнання для навчально-методичних стендів кабінетів [12-18].

Учена була відповідальною за виготовлення необхідних технічних та наочних засобів з фахових предметів. У цей період викладачі кафедри сурдопедагогіки та логопедії КДПІ імені О. М. Горького почали розробляти структурно-логічні схеми для унаочнення навчального матеріалу. Г. Александрова, І. Лобурець, М. Савченко, Є. Соботович та ін. активно впроваджували в навчальний процес результати науково-дослідної роботи кафедри. Ці матеріали протягом 1970 — 1971 навчального року демонструвалися на виставці «Новини логопедії», в організації якої брала участь Є. Соботович [27].

Разом із викладачами кафедри сурдопедагогіки та логопедії КДПІ імені О. М. Горького Євгенія Федорівна працювала над удосконаленням науково-теоретичного рівня лекційного курсу з логопедії для студентів-сурдопедагогів та олігофренопедагогів. Значну кількість лабораторних занять з логопедії проводили у спеціальних школах та логопунктах, де студенти мали можливість не лише спостерігати за роботою логопеда, а й детально обстежувати дітей спеціальних шкіл та працювати з ними самостійно [117]. До проведення практичних занять з логопедії та педагогічної практики залучали практичних працівників зі спеціальних шкіл і логопедичних пунктів, що давало можливість студентам ВНЗ глибше осягнути спеціальні знання.

У 1971 — 1972 навчальному році кафедра сурдопедагогіки та логопедії КДПІ імені О. М. Горького продовжувала працювати

над поліпшенням теоретичної і практичної підготовки майбутніх учителів спеціальних шкіл для дітей з недоліками слуху і логопедів. Під час читання курсу «Логопедія» викладачі максимально використовували останні досягнення в галузі логопедії і суміжних наук, озброюючи студентів новими знаннями основних вад вимови та методиками їх усунення. Практичні заняття студенти виконували безпосередньо в логопедичних кабінетах і спеціальних школах, що значною мірою допомагало засвоїти основні теоретичні положення з кожного розділу [42].

Ще одним з обов'язків Євгенії Федорівни була організація зв'язків кафедри зі спеціальними школами та здійснення пропаганди науково-педагогічних знань: надання систематичної допомоги вчителям шкіл глухих, які перейшли на нові навчальні плани й програми; забезпечення читання лекцій та проведення практичних занять в університеті для вчителів спеціальних шкіл згідно з планом і тематикою, розробленими кафедрою; забезпечення систематичної роботи студентів академічних груп у спеціальних школах та заслуховування звітів керівників академічних груп та активу студентів про хід роботи [15].

Архівні дані також свідчать, що в 1970-х роках Є. Соботович, як і її колеги, постійно проводила відкриті лекції та практичні заняття: практикум з міміки та дактилології (1 півр. 1973 — 1974 н.р. — К. Бойко), практичне заняття з логопедії (1 півріччя 1973 — 1974 н.р. — М. Савченко), лекції з логопедії (1 та 2 півріччя 1973 — 1974 н.р. — Є. Соботович). Кожне заняття стенографували та обговорювали на засіданні кафедри [15].

Відкриті заняття відвідували всі охочі поглибити професійний досвід. Документальні дані підтверджують одне з таких проведених занять Є. Соботович. 25 квітня 1974 року вона прочитала відкриту лекцію на 3 курсі дефектологічного факультету КДПІ імені М. Горького. Питання, які висвітлювались на лекції: розвиток вчення про природу та сутність заїкання, причини виникнення цього порушення, методи його подолання. Цю лекцію Л. Смірнова

рецензувала так: «матеріал викладений на сучасному рівні. Усі питання розриті повністю. У структурному відношенні лекція чітка. Викладач підкреслювала важливі моменти, ілюструвала приклади. Відбувався взаємозв'язок між предметами. Недолік лекції — обмежений об'єм машинного тексту; по можливості називати студентам ім'я та по-батькові вчених» [16].

У квітні 1975 року в. о. доцента кафедри сурдопедагогіки та логопедії КДПІ імені О. М. Горького Є. Соботович разом із доцентом Е. Грозою прочитали на кафедрі лекції з актуальних теоретичних питань дефектології і логопедії та здійснили їхнє обговорення. Такий досвід кафедра запровадила ще на початку 1975 — 1976 навчального року. Окрім розгляду важливих проблем у галузі дефектології, значну увагу приділяли вивченню нової педагогічної та психологічної літератури, у якій висвітлено наслідки переходу початкової школи на роботу за новим змістом навчання [15]. Разом з І. Двигун та Л. Смирною Є. Соботович займається підготовкою та створенням фонду лекцій зі спеціальних предметів [15;16].

Дослідження планів та звітів навчально-методичної та політико-виховної роботи, підтверджують, що в січні 1978 року Є. Соботович давала відкриту лекцію з дисципліни «Логопедія», де розповідала про корекційну роботу при порушеннях звуковимови в дітей дошкільного віку [17].

У 1977 – 1978 навчальному році вчена розробила зміст спецкурсу «Логопедична робота в дошкільних установах» та здійснювала контроль наукових робіт членів кафедри, вносила пропозиції до їхніх наукових планів-проспектів (листопад) [16;18].

З 1 по 30 червня 1972 року Є. Соботович разом з іншими кваліфікованими колегами брала участь у проведенні місячних курсів для медпрацівників спеціальних шкіл у м. Києві, кількість слухачів — 350 осіб, для вчителів мови та літератури допоміжних шкіл — 90 осіб, для вчителів математики допоміжних шкіл — 90 осіб, для вчителів мови та літератури шкіл для сліпих і слабозорих — 60 осіб, для вчителів 0–1 класів шкіл для глухих — 40 осіб, для вчителів мови та літератури 5, 8

класів шкіл для глухих — 35 осіб, для вчителів математики V–VIII класів школи для глухих — 35 осіб [45].

Таку роботу здійснювали регулярно у зв'язку з переходом на нові навчальні плани та програми з метою підвищення якості роботи з дітьми з порушенням мовлення. Для перепідготовки медпрацівників спеціальних шкіл з 1 по 30 червня у 1973 та 1974 роках було проведено республіканські місячні курси у м. Києві — 350 осіб. Аналіз документальних матеріалів свідчить, що такий самий захід проведено для вчителів біології шкіл сліпих та слабозорих дітей — 27 осіб, для вчителів історії, географії та природознавства сільських допоміжних шкіл — 90 осіб, вихователів сільських допоміжних шкіл — 90 осіб, для заступників директорів шкіл сліпих, слабозорих та для дітей з порушеннями мовлення — 33 особи, для сурдопедагогів слухових кабінетів та вчителів молодших класів, які працювали над розвитком слуху і мовлення шкіл глухих та слабочуючих — 110 осіб. Кваліфіковані викладачі науково-дослідного Інституту педагогіки та психології УРСР та КДПІ імені О. М. Горького забезпечили ці курси викладачами, серед них була й Євгенія Федорівна [46].

У 1975 році такі самі курси були проведені знов, але вже для більшої кількості осіб: 364. Для директорів шкіл глухих — на 47 осіб, для директорів шкіл слабочуючих — 26 осіб, директорів шкіл сліпих, слабозорих та для дітей з тяжкими порушеннями мови — 35 осіб, директорів допоміжних шкіл — 256 осіб. Республіканський учбово-методичний кабінет спецшкіл забезпечив курсовою перепідготовкою директорів шкіл глухих та слабочуючих дітей Молдовської РСР, Білоруської РСР, Латвійської РСР, Литовської РСР, Естонської РСР. Як і минулого року, Євгенія Федорівна була серед кваліфікованих викладачів КДПІ ім. О.М.Горького, які забезпечували роботу курсів [47].

Водночас члени кафедри надавали допомогу з підвищення кваліфікації працівників спецшкіл не тільки найближчих районів та міст, а й Молдавської РСР. У свою чергу Є. Соботович взяла участь в роботі курсів підвищення кваліфікації логопедів Молдавської РСР, як свідчать архівні документи [15].

Євгенія Федорівна брала участь у роботі семінару логопедів допоміжних шкіл в м. Чернівцях, де виступила з доповіддю про особливості методів логопедичної діагностики [23].

Разом з членами кафедри Є. Соботович з 20 по 22 квітня 1977 року на базі Жданівської спеціальної школи-інтернату для слабочуючих дітей Донецької області провели республіканський семінар-практикум для директорів спеціальних шкіл для дітей з вадами слуху, де розглянули проблеми організації роботи розвитку слухового сприймання і формування вимови у дітей з вадами слуху [48].

Згідно з наказами Міністерства освіти УРСР від 17 лютого 1978 року №27, від 23 січня 1979 року №9, від 5 липня 1979 року №171 у м. Києві в ці ж роки пройшли місячні міжреспубліканські та республіканські курси перепідготовки медпрацівників загальною кількістю 350 осіб: для учителів математики шкіл глухих та слабочуючих дітей — на 80 осіб, для логопедів логопедпунктів при ЗОШ — 90 осіб, для учителів початкових класів шкіл для розумово відсталих дітей та допоміжних класів шкіл для дітей з наслідками поліомієліту та церебральних паралічів — 180 осіб; перепідготовки педагогічних працівників — 170 осіб: для вчителів початкових класів, які ведуть індивідуальну роботу з розвитку слухового сприймання і формування вимови — 50 осіб, для логопедів логопедичних пунктів при загальноосвітніх школах — 90 осіб, для вихователів шкіл для сліпих та слабозорих дітей — 30 осіб; республіканський семінар працівників дошкільних закладів для дітей з порушеннями мовлення та завідувачів кабінетів дошкільного виховання. Учасниками семінару були логопеди та завідувачі дошкільних закладів для дітей з порушеннями мовлення, а також завідувачі кабінетів дошкільного виховання. Підготовку доповідей та виступів учасників семінару забезпечив науково-дослідний Інститут психології УРСР та КДПП імені О. М. Горького [49; 50; 52].

На курсах серед фахівців поширювали інформацію про заходи з поліпшення навчання і обслуговування осіб з дефектами розумового і фізичного розвитку, з питань виявлення диференційованого навчання та корекційно-

виховної роботи з дітьми, які мали порушення мовлення, у дошкільних закладах спеціального призначення. Можна припустити, що Є. Соботович брала участь в цих семінарах, бо на той час працювала вже на кафедрі сурдопедагогіки та логопедії КДПІ імені О. М. Горького й була знаним фахівцем в галузі логопедії.

Архівні матеріали свідчать, що з 1974 — 1975 навчального року кафедра спрямовувала свої зусилля на вдосконалення змісту навчальної роботи, поліпшення якості викладення спеціальних предметів, на підвищення рівня навчально-виховної роботи зі студентами факультету та науково-дослідної роботи. Очолити таку відповідальну ланку роботи рішенням Ради факультету НДПІ імені О. М. Горького було доручено Є. Соботович [37]. На той час Євгенія Федорівна виконувала обов'язки куратора академічної групи, вдавалася до всіх подій життя студентської групи, проводила індивідуальну роботу, вивчала умови проживання та поведінку студентів [37].

Велику увагу вчена приділяла ідейному вихованню студентів, формуванню особистості майбутнього вчителя-дефектолога. Підтвердженням цьому є створення та координація Євгенією Федорівною разом з К. Бойко наукових студентських гуртків із сурдопедагогіки та логопедії [16]. Є. Соботович організовувала поширення серед студентів політінформації, даних щодо постанов в галузі народної освіти. Працюючи з відповідальними за академічні групи, вона постійно координувала організаційні питання щодо навчального процесу на 1 курсі [16; 17]. Неодноразово педагог брала участь в організації та проведенні читацької конференції студентів факультету, систематично підтримувала зв'язків зі спеціальними школами, надаючи консультативну допомогу студентам заочної форми навчання. Кафедра сурдопедагогіки та логопедії в своїй повсякденній роботі протягом навчального року враховувала плани і заходи партійного комітету КДПІ імені О. М. Горького [16].

Аналіз архівних даних засвідчує, що Є. Соботович була відповідальною за розроблення плану проведення студентської Всесоюзної конференції секції сурдопедагогіки та

логопедії [18]. Разом із членами кафедри Н. Засенко, К. Бойко, Е. Гроза та О. Гопіченко вона брала участь у роботі ювілейної науково-практичної конференції кафедр Інституту. У виступі на конференції кафедра поширювала, розтлумачувала та пропагувала наукові матеріали працівникам спеціальних шкіл, де проводилася студентська практика. Матеріал, представлений на конференції, у наступному широко використовували в лекціях на курсах підвищення кваліфікації викладачів спеціальних шкіл, вчителів допоміжних шкіл і шкіл для дітей з важкими розладами мовлення м. Києва [117].

З архівних даних 1977 — 1978 навчального року на кафедрі сурдопедагогіки та логопедії підготовлено та захищено 4 дипломні роботи, однією з яких керувала Євгенія Федорівна. Студентка В. Остапенко підготувала та захистила роботу з логопедії з теми: «Психологічна готовність учнів молодших класів допоміжної школи та оволодіння навиками письма» [16; 20].

Аналізуючи план та звіт навчально-методичної та політико-виховної роботи за період 1981 — 1982 навчального року можна зазначити, що Євгенія Федорівна брала участь в складанні, обговоренні та затвердженні тематики дипломних робіт для студентів стаціонарного та заочного відділів. Також, науковець брала участь в обговоренні на засіданні кафедри результатів державних екзаменів зі спеціальних дисциплін (студентів стаціонарного та заочного відділень) [13; 117].

У 1982 році на кафедрі підготували методичні рекомендації з питань порушень мовленнєвого розвитку, які можна використовувати студентам та практичним працівникам. Євгенія Федорівна була відповідальною за розділ моторної алалії. Протягом навчального року вона консультувала практичних працівників з цих самих питань [30]. Разом з Е. Грозою Є. Соботович аналізувала робочі плани спеціальності дефектологія. Виступила рецензентом програми з корекції дефектів пізнавальної діяльності та порушення мовлення в учнів шкіл-інтернатів для дітей з наслідками поліомієліту та церебрального паралічу [19].

Починаючи з 1981 — 1982 навчального року, Євгенія Федорівна разом з викладачами факультету дефектології

КДПІ імені О. М. Горького готувала педагогічні кадри на денній формі навчання за такими кваліфікаціями: «Учитель і логопед допоміжної школи», «Олігофренопедагог дошкільних закладів», «Учитель початкових класів, мови та літератури шкіл глухих і слабочуючих», «Сурдопедагог дошкільних закладів», «Учитель професійно-трудового навчання і методист з виховної роботи» та «Учитель глухих і слабочуючих». На заочній формі навчання здійснювала підготовку кадрів з таких кваліфікацій, як «Учитель допоміжної школи», «Учитель школи глухих і слабочуючих». Окрім того, на заочній формі навчання працювали трирічні курси з підготовки студентів-заочників, які не мали вищої дефектологічної освіти, але працювали в спеціальних закладах з дітьми з особливостями психофізичного розвитку [29; 13; 117].

У 1983 році під керівництвом Євгенії Федорівни підготовлено доповіді на студентську наукову конференцію, 3 дипломні роботи, із них 2 роботи студентів представлені на республіканський студентський конкурс [38]. У цьому ж навчальному році Є. Собонович разом з Г. Александровою звітувала перед колегами на засіданні кафедри сурдопедагогіки та логопедії КДПІ імені О. М. Горького у зв'язку з переобранням на новий термін на посаду доцента.

З метою поліпшення диференційованого навчання та корекційно-виховної роботи з дітьми, які мали порушення мовлення, у дошкільних закладах спеціального призначення, згідно з наказом Міністерства освіти від 28 березня 1983 року №85 «Про проведення республіканського семінару з питань виявлення диференційованого навчання та корекційно-виховної роботи з дітьми, які мали порушення мовлення, у дошкільних закладах спеціального призначення» у м. Києві з 17 по 18 травня 1983 року відбувся республіканський семінар працівників дошкільних закладів для дітей з порушеннями мовлення та завідувачів кабінетів дошкільного виховання.

Учасників семінару проінформували про основні аспекти роботи з усунення мовленнєвих порушень у дітей дошкільного віку та методи, форми і принципи виховання та навчання таких дітей. Забезпечили підготовку доповідей та виступів учасників

семінару завідувачі Київського міського відділу народної освіти, директори науково-дослідного інституту педагогіки, науково-дослідного Інституту психології УРСР та викладачі КДПІ імені О. М. Горького, представником серед яких була Є. Соботович [56; 117].

Як зазначено у звітах завідувача кафедри сурдопедагогіки та логопедії, доцента Н. Засенко за 1983 рік, Є. Соботович брала активну участь у республіканських семінарах для директорів шкіл для дітей із затримкою психічного розвитку, на обласних семінарах для логопедів масових та допоміжних шкіл, методичних об'єднаннях логопедів мовленнєвих та допоміжних дитячих садочків м. Києва [38].

На чолі з Є. Соботович з 1985 року науковці кафедри сурдопедагогіки та логопедії КДПІ імені О. М. Горького докладали багато зусиль для виготовлення навчальної та методичної дефектологічної літератури. У ці роки Євгенія Федорівна опублікувала такі матеріали, на які в майбутньому спиралися фахівці, що працюють з дітьми з мовленнєвими порушенням: Психологические механизмы, структура и формы первичных нарушений речевого развития / Е. Ф. Соботович // Недоразвитие и потеря речи и вопросы теории и практики. — М., 1985. — С. 128–135; Структура нарушений речевого развития у детей с интеллектуальной недостаточностью / Е. Ф. Соботович, А. П. Ушкалова // Изучение и коррекция речевых нарушений: межвуз. сб. науч. тр. / Ленингр. гос. пед. ин-т имени А. И. Герцена. — Л.: ЛГПИ, 1986. — С. 113–125 та ін. [206; 218].

Під керівництвом Є. Соботович викладачі кафедри провели республіканський семінар інспекторів з дошкільного виховання, інспекторів спецшкіл-інтернатів, директорів спецшкіл-інтернатів, завідувачів спеціальних дошкільних закладів (12 – 15 травня 1986 року, м. Київ). Головними питаннями були проблеми вдосконалення корекційно-виховної роботи з дітьми в спеціальних дошкільних закладах та школах-інтернатах [53].

У 1987 році ректор КДПІ імені О. М. Горького зобов'язав завідувачів кафедр забезпечили підготовку доповідей

та виступи учасників семінару для працівників дитячих будинків та дошкільних закладів для дітей з порушеннями мовлення, що відбувся 23 — 25 листопада в м. Києві. Основні питання стосувалися вдосконалення корекційної та навчально-виховної роботи в логопедичних групах дошкільних закладів [55]. Організацією та проведенням цього заходу керувала кафедра сурдопедагогіки та логопедії на чолі Є. Собонович. Відкрила семінар з привітальним словом та доповіддю «Психолого-педагогічні аспекти діагностики дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку» Євгенія Федорівна. Цього ж дня виступили з матеріалами «Організація корекційної, навчально-виховної роботи за новими програмами в дошкільних закладах спеціального призначення» Г. Чиркіна – завідувач сектора логопедії Всесоюзного науково-дослідного інституту дефектології, кандидат педагогічних наук; «Планування, облік і організація роботи логопедів у дошкільних закладах для дітей з порушеннями мовлення» Т. Філічева – декан дефектологічного факультету Московського державного заочного педагогічного інституту, доцент, кандидат педагогічних наук; «Про роботу обласних медико-педагогічних комісій та комплектування спеціальних дошкільних закладів» Н. Стадненко — завідувач лабораторії психології розумово відсталих дітей Інституту психології УРСР, кандидат педагогічних наук; «Закономірності формування звукової системи мови та шляхи корекції фонематичних процесів» В. Тарасун – старший науковий співробітник лабораторії сурдопедагогіки і логопедії Інституту педагогіки УРСР, кандидат педагогічних наук; «Наступність в роботі логопедів системи охорони здоров'я та Міністерства освіти в плані виявлення мовної патології у дітей» Н. Мескова – представник від Міністерства охорони здоров'я УРСР; «Організація роботи та надання допомоги дітям з порушеннями мови у м. Києві» Г. Єфименко – інспектор управління народної освіти м. Києва.

Другий день семінару був спрямований на роботу секцій. Керувала секцією № 1 «Загальне недорозвинення мови» в дошкільному закладі № 611 м. Києва Є. Собонович.

На ній було розглянуто такі питання: «Методи усунення загального недорозвинення мови I та II рівня» (Є. Соботович); «Використання дидактичних ігор в логопедичній роботі» (О. Шаренко – учитель-логопед дошкільного закладу №21 м. Біла Церква); «З досвіду роботи по усуненню загального недорозвинення мовлення у дітей дошкільного віку» (Т. Шевчук – учитель-логопед дошкільного закладу №37 м. Чернівці); «Досвід спільної роботи вихователя та логопеда по організації та проведенню корекційної роботи з дітьми» (Л. Крутий — учитель-логопед дошкільного закладу №12 м. Стрия Львівської обл.)

Секцією № 2. «Фонетико-фонематичне недорозвинення мови» в дошкільному закладі № 376. керувала В. Тарасун. Тут розглядали такі проблеми: «Педагогічні шляхи виявлення стертих форм дизартрії» (В. Трасун); «З досвіду логопедичної роботи з дітьми, що мають алалію» (Г. Червенко — учитель-логопед дошкільного закладу №114 м. Запоріжжя); «З досвіду роботи по формуванню вимовлення свистячих звуків» (Г. Жигульєва — учитель-логопед дитячого будинку Миколаївської обл.).

Секція 3. «Групи дітей, що заїкаються» в дошкільному закладі № 576 очолювала Р. Юрова. Під її керівництвом розглянуто такі проблеми: «Механізм заїкання в світлі сучасних досліджень» (Р. Юрова); «Корекційна робота з дітьми на заняттях по навчанню грамоти» (В. Лавренко — учитель-логопед дошкільного закладу № 15 м. Горлівки Донецької обл.); «Про спільну роботу вихователя і логопеда» (Л. Царінна — учитель-логопед дошкільного закладу № 237 м. Запоріжжя.

В останній день підсумували результати роботи заходу [55].

25 – 26 вересня 1988 року в м. Луцьку Волинської області було проведено педагогічні читання з дефектології на тему: «Підвищення ефективності уроку як основної форми організації навчально-виховного процесу». Цей захід був організовано для обміну педагогічним досвідом працівників спеціальних загальноосвітніх шкіл для дітей з особливостями психофізичного розвитку. Окрім кафедри сурдопедагогіки та логопедії КДПІ імені О. М. Горького,

очолюваної Є. Соботович, науково-методичне керівництво підготовкою та проведенням забезпечили науково-дослідний Інститут педагогіки, науково-дослідний Інститут психології, Слов'янський педінститут [54].

За планом підвищення кваліфікації працівників народної освіти на курсах при педагогічних інститутах Української РСР на 1990 рік (з відривом від виробництва) у КДП імені О. М. Горького на курсах для логопедів допоміжних шкіл з 2 січня по 31 січня 1990 року пройшли курсову підготовку 90 осіб, на курсах для тифлопедагогів дошкільних закладів, які проходили з 28 травня по 28 червня 1990 року — 30 осіб, курси для сурдопедагогів дошкільних закладів, що проходили з 28 травня по 28 червня 1990 року, — 30 осіб. Організовували та проводили ці курси викладачі кафедри сурдопедагогіки та логопедії КДП імені О. М. Горького під керівництвом Євгенії Федорівни [56].

У 1991 році кафедра сурдопедагогіки та логопедії КДП імені О. М. Горького з метою організації підвищення кваліфікації керівних, педагогічних кадрів і спеціалістів установ народної освіти в республіці провела курси для логопедів логопедичних пунктів при загальноосвітній школі з 20 травня по 20 червня, сурдопедагогів дошкільних закладів — з 20 травня по 20 червня, а також для вчителів початкових класів шкіл глухих — з 20 травня по 20 червня [57].

З 1988 – 1992 рр. викладачі кафедр факультету дефектології КДП імені О. М. Горького згідно з планом регулярно підвищували свою кваліфікацію. Професор Є. Соботович перебувала на стажуванні у Санкт-Петербурзі на дефектологічному факультеті педагогічного університету. Доцент Л. Фомічова перебувала на факультеті підвищення кваліфікації при МДУ імені Ломоносова. Результатами стали підготовлені розділи посібників, статті. (Додаток Д, Документ 7).

Отже, з 1984 по 2002 роки під керівництвом декана факультету дефектології КДП імені О. М. Горького І. Колесника, Є. Соботович разом з колективом кафедри сурдопедагогіки та логопедії зробили суттєвий внесок у розвиток матеріально-технічної бази факультету, в удосконаленні змісту підготовки

дефектологічних кадрів, розвиток дефектології як наукової галузі.

У ці роки у складі кафедр факультету захистили дисертаційні дослідження 2 доктори наук (М. Шеремет «Психолого-педагогічні основи підготовки слабочуючих дітей до навчання в школі», Л. Фомічова «Проектування навчання як засіб інтелектуального розвитку дошкільників з вадами слуху: операціонально-знаковий підхід») [239; 247], сімнадцять кандидатів наук. Є. Соботович як завідувач кафедри сурдопедагогіки та логопедії спонукала викладачів брати активну участь у розробленні стандартів освіти для різних типів спеціальних шкіл, різнорівневої вищої освіти за спеціальністю «Дефектологія» з основними спеціалізаціями — сурдопедагогіка, олігофренопедагогіка, логопедія, тифлопедагогіка. За керівництва Євгенії Федорівни кафедра узгодила основні спільні напрями діяльності з дефектологічними факультетами педагогічних ВНЗ України, раніше створеними за допомогою фахівців дефектологічного факультету КДПІ імені О. М. Горького та його випускників. Разом з іншими фахівцями науковець надавала методичну, наукову та кадрову допомогу новим вищим закладам освіти, де підготовка дефектологів тільки започатковувалася (інтерв'ю з О. Гопіченко, 2014, І. Колесником, 2016 р.).

Діяльність на кафедрі тісно перепліталася з практичною логопедичною роботою Є. Соботович. Фахові проблеми дошкільних закладів та спеціальних шкіл для дітей з порушеннями мовлення завжди цікавили вчену. На базі цих закладів вона проводила наукові дослідження. Євгенія Федорівна завжди надавала методичну допомогу логопедам, консультувала батьків дітей з порушеннями мовлення, здійснювала діагностичну та корекційну роботу з дітьми, які мали тяжкі порушення мовленнєвого розвитку. В інтерв'ю дочка Євгенії Федорівни Ганна Емленівна згадує: «Мама в дитячих садочках провела велику кількість часу! Постійно садочки, садочки... все в практиці, квартира завжди була завалена картинками для логопедичних занять» (інтерв'ю з Г. Слівінською, 2015 р.).

У зв'язку зі зростанням кількості логопедичних пунктів, дошкільних груп та закладів спеціального призначення для дітей з порушеннями мовлення вищі педагогічні навчальні заклади мали готувати потрібну кількість кваліфікованих логопедів та розробляти питання логопедичної допомоги. Працівники кафедр дефектологічного факультету КДПІ імені О. М. Горького протягом 1980 — 1985 років мали забезпечити розроблення актуальних питань логопедичної роботи в допоміжних школах та шкільних логопедичних пунктах [51]. Звісно, це стосувалося й кафедри сурдопедагогіки та логопедії, яку очолювала Є. Соботович.

У 80-х роках факультет готував педагогічні кадри на денній формі навчання з таких кваліфікацій: «Учитель і логопед допоміжної школи», «Олігофренопедагог дошкільних закладів», «Учитель початкових класів, мови та літератури шкіл глухих і слабочуючих», «Сурдопедагог дошкільних закладів», «Учитель професійно-трудового навчання і методист по виховній роботі» та «Учитель глухих і слабочуючих». На заочному відділенні готували кадри за профілями «Учитель допоміжної школи», «Учитель школи глухих і слабочуючих». Окрім того, на заочному відділенні працювали трирічні курси для підготовки студентів-заочників, які не мали вищої дефектологічної освіти, але працювали в спеціальних закладах з дітьми з особливостями психофізичного розвитку [94].

Зі спогадів О. Гопіченко, саме в період завідування Євгенією Федорівною кафедрою сурдопедагогіки та логопедії розроблялись нові навчальні плани. На той час був єдиний загальносоюзний план: шифр 2111 Дефектологія, за яким готували фахівців за спеціальністю «Логопедія з додатковими спеціальностями: педагогіка і методика начального навчання». На той час на всі 5 років навчання на дисципліну «Логопедія» відводилось близько 220 годин. Євгенія Федорівна постійно докладала значних зусиль, щоб збільшити в два рази кількість годин, відведених на курс «Логопедія» (інтерв'ю з О. Гопіченко, 2014).

Протягом 1983 — 1985 років на дефектологічному факультеті КДПІ імені О. М. Горького було відкрито спецгрупи

заочної форми навчання за такими спеціальностями, як «Тифлопедагогіка», «Логопедія», «Сурдопедагогіка» та «Олігофренопедагогіка». Починаючи з 1984 — 1985 років, готують учителів за фахом «Тифлопедагогіка, логопедія», з метою забезпечення ними спеціальних шкіл-інтернатів для дітей з порушеннями зору та мовлення, фахівців у логопедичні пункти при загальноосвітніх школах [113]. Тоді ж у зв'язку зі зростом потреб спеціальних навчальних закладів у спеціалістах-логопедів Міністерство освіти СРСР ввело дві нові спеціальності: «Логопедія з додатковою спеціальністю російська (українська) мова і література» та «Логопедія з додатковою спеціальністю педагогіка і методика початкового навчання», тим самим розширивши масштаби підготовки кваліфікованих дефектологічних кадрів [113]. Оскільки в цей період Є. Соботович очолювала кафедру сурдопедагогіки та логопедії, можна стверджувати, що вона безпосередньо брала участь у розробленні планів для нових спеціальностей.

Однією з особливостей нових навчальних планів було включення циклу медико-педагогічних дисциплін. Так, було введено дисципліну «Основи генетики» як базову для формування в студентів загальних фізіологічних та анатомічних знань. Близько 200 навчальних годин було відведено на вікову анатомію, фізіологію і гігієну дітей, загальну патологію людини, анатомію, фізіологію і патологію органів слуху, мови і зору, невропатологію. Новим якісним ступенем навчання стала медико-педагогічна практика студентів, яка проводилась у 6-му семестрі без відриву від виробництва, а в 9-му семестрі — паралельно з педагогічною практикою.

Протягом 1981 — 1985 років до планів було введено безперервну педагогічну практику, об'єм якої значно зріс — від 27 тижнів до 35. Згідно з новими навчальними планами, літня педагогічна практика була продовжена до 8 тижнів, що сприяло покращенню підготовки майбутніх учителів до організації й проведення виховної роботи. Практику рекомендовано було проводити у спеціальних таборах відпочинку і праці. В усіх навчальних планах, окрім планів «Олігофренопедагогіка і логопедія», «Олігофренопедагогіка і трудове навчання»,

відбулися об'єднання. Так, у курс «Психологія» були об'єднані дисципліни «Загальна психологія», «Вікова і педагогічна психологія», «Спеціальна психологія», у курс «Педагогіка» — «Загальна педагогіка», «Історія педагогіки», «Методика виховної роботи». У навчальних планах із «Сурдопедагогіки» до цього курсу віднесені «Сурдопедагогіка», «Історія сурдопедагогіки», «Жестове мовлення і дактилологія» та «Методи психолого-педагогічної діагностики», а в навчальні плани з «Тифлопедагогіки» віднесли «Тифлопедагогіку», «Історію тифлопедагогіки», «Проблеми компенсації і корекції при дефектах зору».

Усі медичні дисципліни у нових начальних планах склалися з двох курсів — це «Анатомофізіологічні основи дефектології» та «Клінічні основи дефектології». До навчальних планів було введено низку спецкурсів актуальної тематики з психолого-педагогічних і спеціальних дисциплін, до прикладу: «Психологія самовиховання», «Психологія педагогічної діяльності». Зі спогадів колег-кафедралів, одним з ініціаторів змін у предметах психологічного циклу була Євгенія Федорівна [120].

Окрім дефектологічних факультетів дисципліну «Основи дефектології» читали викладачі кафедри сурдопедагогіки та логопедії під керівництвом Є. Соботович на педагогічному факультеті КДПІ імені О.М.Горького. Так, за навчальним планом 1985 року за спеціальністю 2110 «Педагогіка і психологія (дошкільна)», дисципліну «Основи дефектології і логопедії» викладали у загальній кількості 60 годин, із яких 40 — лекційних, а 20 — лабораторних і практичних.

У 1986 році для студентів сурдопедагогів та логопедів творча група викладачів ввела дисципліну «Психологія мовлення». Розробленням та читанням означеного курсу займався Євгенія Федорівна.

При КДПІ імені О. М. Горького протягом 1987 — 1990 років набирали студентів до спеціальних груп: «Тифлопедагогіка», «Сурдопедагогіка», «Олігофренопедагогіка» та «Логопедія». У зв'язку зі збільшенням кількості дітей з порушеннями слуху, зору та з розумовою відсталістю, у яких спостерігалися

порушення мовлення, за типовими навчальними планами на дефектологічному факультеті було передбачено вивчення студентами курсу логопедії. Курс «Основи логопедії», окрім студентів-логопедів, тифлопедагогів, олігофренопедагогів, викладався і студентам-сурдопедагогам зі спеціальностями: учитель початкових класів і учитель російської мови і літератури шкіл глухих і слабочуючих, сурдопедагог дошкільних закладів. Його читали на 5 курсі, коли студенти вже мали знання, пов'язані з логопедією та психологією, медициною, і пройшли педагогічну практику у спеціальних дошкільних закладах для дітей з порушеннями слуху. Викладання цього курсу забезпечували викладачі кафедри сурдопедагогіки та логопедії, основна ж відповідальність лягала на Є. Соботович. Курс становили 26 лекційних годин та 8 — лабораторних, підсумкова форма контролю — залік. У наступні роки за ініціативи Євгенії Федорівни кількість годин збільшилася майже удвічі [117].

Кафедра сурдопедагогіки та логопедії постійно співпрацювала з установами, на базі яких проводились педагогічні практики студентів та лабораторні заняття. З метою поліпшення якості підготовки учителів-дефектологів, проведення лабораторних занять та проходження всіх видів педагогічних практик студентами УДПУ імені М. П. Драгоманова у 1993 році було затверджено базові спеціальні дошкільні заклади та школи-інтернати для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку м. Києва і Київської області: дитячі садки для дітей з порушеннями мовлення № 110, 376, 576, 521, 591, 676, 677, 801 м. Києва; спецшколи-інтернати № 7 м. Києва; спецшколи-інтернати (допоміжні) для розумово відсталих дітей № 2,10,12,16 м. Києва; спецшколи-інтернати для глухих дітей № 6 м. Києва; дошкільні заклади для дітей з вадами слуху № 485, 582, для розумово відсталих дітей № 569 м. Києва; спецшколи-інтернати для сліпих дітей №5, дітей зі зниженим зором № 11 м. Києва [117].

У 1993 році викладачі кафедри сурдопедагогіки та логопедії разом з завідувачем займались розробленням нових дисциплін, удосконалювали методики викладання фахових дисциплін. Л. Фомічова, М. Шеремет успішно впроваджували

активні методи навчання. Різні педагогічні прийоми з метою активізації пізнавальної діяльності студентів використовували Є. Соботович, Е. Гроза, Н. Засенко, О. Гопіченко та ін. Для викладацької роботи на кафедрі залучались молоді перспективні фахівці, так з 1993 року асистентом кафедри починає працювати Н. Чередніченко (нині кандидат педагогічних наук, доцент).

Організаційно-координаційну роботу, яку виконувала Євгенія Федорівна з 1994 року, можна відстежити через архівні матеріали лабораторії логопедії Інститут спеціальної педагогіки НАПН України), де вона обіймала посаду спочатку головного наукового співробітника лабораторії тифлопедагогіки та логопедії (1994 — 1996 роки), пізніше, у 1996 — 1998 роках, — завідувача лабораторії корекційного навчання дітей дошкільного віку; з 1999 — 2003 року вона очолювала лабораторію логопедії Інституту дефектології АПН України; у 2003–2007 роках обіймала посаду головного наукового співробітника цієї лабораторії.

У період 1994 – 1996 роки Є. Соботович разом з В. Тарасун, Л. Бартеневою та ін. у м. Славутич здійснювали діагностику мовленнєвого та психофізичного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. За результатами обстеження розробляли матеріали для усунення виявлених порушень та здійснювали методично-консультативну роботу з фахівцями.

Зокрема відомо, що з метою піднесення ефективності компенсаторно-корекційної роботи та соціально-психологічної адаптації дітей з вадами фізичного або розумового розвитку з 2 по 3 листопада 1994 року у м. Києві на базі спеціальної школи-інтеранту № 16 відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція педагогів спеціальних навчально-виховних закладів, викладачів дефектологічних факультетів вищих навчальних закладів. Лектори, які забезпечували захід доповідями, були працівники Інституту спеціальної педагогіки АПН України: «Про механізм формування фонематичного сприймання у аномальних дітей у процесі онтогенезу» (Є. Соботович); «Мовленнєва здібність: проблеми і перспективи дослідження» (В. Тарасун); «Корекційна сутність

розвитку мовлення в спеціальному дошкільному закладі для дітей із затримкою психічного розвитку» (А. Обухівська); «Стан знань, умінь та навичок з рідної мови молодших школярів з мовленнєвим недорозвитком» (М. Шевченко); «Про стан слухових операцій і функцій, що забезпечують процес письма у дітей з дитячим церебральним паралічем» (Е. Данілавічюте); «Динаміка формування причинно-наслідкового мислення у дітей із затримкою психічного розвитку» (Т. Сак) та ін. [51].

У рамках програми інтеграції діяльності Міністерства освіти і Академії педагогічних наук України, з метою визначення напрямків розвитку дефектологічної науки, наказом від 12 травня 1997 року №140/23 Міністерства освіти України, Академії педагогічних наук України «Про проведення Всеукраїнської науково-практичної конференції «Аномальна дитина в системі корекційного навчання та виховання» з 26 по 29 травня 1997 року у м. Біла Церква Київської області на базі спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату для глухих дітей пройшла Всеукраїнська науково-практична конференція педагогів спеціальних навчально-виховних закладів, викладачів дефектологічних факультетів вищих навчальних закладів, наукових працівників Інституту дефектології АПН України з міжнародною участю.

На цій конференції було проведено відкриті секційні засідання: «Сучасні технології корекційного навчання дітей з вадами сенсорного розвитку»; «Освіта і праця: адаптація та інтеграція дітей з обмеженими розумовими можливостями в суспільство» та «Проблеми діагностики, навчання та виховання дітей з мовленнєвими вадами». Інститут дефектології АПН України, Інститут змісту і методів навчання забезпечили науково-практичну конференцію лекторами [60]. Керівником однієї із секцій була Є. Соботович, яка, зокрема, виголосила доповідь «Психолінгвістична класифікація порушень мовленнєвого розвитку».

Як показує аналіз архівних матеріалів, протягом 1999 року співробітники лабораторії вивчали передовий педагогічний досвід роботи логопедів та дефектологів у базових установах ДНЗ №№ 365, 395, 365, 463, 576, 753, 569 м. Києва, надавали

практичну консультативну допомогу логопедам, дефектологам та батькам аномальних дітей [93.14].

За 2000 рік співробітники лабораторії брала участь у роботі наукової сесії «Дидактичні та соціально-психологічні аспекти розвитку дефектологічної науки та педагогічної практики на порозі ХХІ століття» з нагоди 5-річчя Інституту дефектології АПН України; міжнародної науково-практичної конференції «Механізми та критерії діагностики психофізичного розвитку дітей у системі корекційної роботи» (Дніпропетровськ, 25–28 травня 1999 р.) та методичного об'єднання логопедів дошкільних закладів Ватутінського району м. Києва. На цих заходах Є. Соботович ознайомлювала фахівців, які працюють з дітьми, з концептуальним підходами до визначення змісту мовленнєвої підготовки дітей у її лексико-семантичній ланці [93.3; 93.15; 93.23; 93.29; 93.54].

Разом зі співробітниками лабораторії вчена взяла участь у роботі наукової сесії Інституту дефектології АПН України (січень 2000); круглого столу з питання доцільності шкільного навчання дітей шестирічного віку (організатор — редакція жураналу «Дошкільне виховання»), де виступила з доповіддю «Готовність до навчання у школі дітей шестирічного віку зі спеціальними освітніми потребами». Також Є. Соботович була учасником круглого столу «Держава, сім'я, діти» (організатор — Національний фонд «Україна — дітям»); методологічного семінару «Філософія освіти ХХІ століття: проблеми і перспективи»; виїзного засідання, організованого лабораторією логопедії та методоб'єднанням логопедів Ленінградського району м. Києва. На цих заходах виступала з такими доповідями: «Науково-теоретичні основи системи підготовки дітей з вадами мовленнєвого розвитку до шкільного навчання» та «Шляхи вдосконалення змісту мовленнєвої підготовки до навчання у школі дітей з вадами мовлення» [93.15].

Говорячи про Євгенію Федорівну як про видатного педагога та науковця, не можна оминати того, що вона була чудовою дружиною, матір'ю та бабусею. Своїм онукам віддала всю свою любов та ніжність, чого, на її думку, бракувало

власним дітям. Була людиною великої душі, доброзичливою, життєрадісною, інтелігентною, високоосвіченою та мудрою, користувалася великою любов'ю і авторитетом у близьких, колег, учнів та студентів.

Серед провідних діячів дефектологічної освіти та науки ХХ — початку ХХІ століття особливе місце належить Євгенії Федорівні Соботович, доктору педагогічних наук, професору, члену-кореспонденту АПН України. Науково-педагогічну спадщину вченої використовують сучасні педагоги в теорії та практиці корекційної педагогіки, однак детального розгляду та вивчення впливу її праць на розвиток логопедії дотепер не було.

Найвні архівні документи, наукові та літературні джерела й результати інтерв'ювання та анкетування близьких колег, аспірантів та друзів Є. Соботович дали змогу простежити її життєвий та творчий шляхи. Для аналізу біографічних даних визначили критерії аналізу життєвого шляху та професійної діяльності Є. Соботович (за основу взято критерії, розроблені Н. Климко, О. Козинцем): зміни соціально-політичної ситуації в країні (війна, післявоєнні роки, незалежність України); зміни в сімейному статусі (дочка, дружина, мати, бабуся); зміна місця проживання (до 1970 р. — м. Ленінград, після 1970 р. — м. Київ); зміна професійного статусу (студент, бібліограф, логопед, асистент, старший викладач, доцент кафедри, завідувач кафедри, завідувач лабораторії); зміни наукового статусу (кандидат педагогічних наук, доцент, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АНП України); зміни місць роботи (бібліотека ЛНДІ з захворювань вуха, горла, носа та мовлення, кафедра ЛДПІ імені О. І. Герцена, кафедра КДПІ імені О. М. Горького, лабораторія логопедії Інституту спеціальної педагогіки АПН України); зміни провідних напрямів діяльності на різних етапах життя (педагогічна, науково-педагогічна, наукова); еволюція наукових поглядів Є. Соботович (вивчення порушень голосу, недорікуватості, дослідження системних порушень мовлення, вивчення психолінгвістичної структури мовленнєвої діяльності); обсяг і зміст науково-педагогічної спадщини (понад 120 наукових праць).

Простежено пройдений Євгенією Федорівною життєвий шлях: від її дитинства під час Другої Світової війни та блокади м. Ленінграда, отримання вищої освіти на історико-філологічному та дефектологічному факультетах ЛДПІ імені О. І. Герцена; роботи бібліографом у ЛНДІ з захворювань вуха, горла, носа та мовлення, учителем-логопедом в дитячій поліклініці, асистентом у ЛДПІ імені О. І. Герцена, асистентом у КДПІ імені О. М. Горького, старшим викладачем, доцентом кафедри сурдопедагогіки та логопедії, завідувачем кафедри — до члена-кореспондента АПН України, доктора педагогічних наук, професора, завідувача лабораторії логопедії Інституту спеціальної педагогіки АПН України.

Проаналізовано суттєві зміни в спрямованості професійного зростання Є. Соботович в різні роки та в провідній діяльності на різних етапах життя. Такі життєві факти відбувались під впливом та за сприяння близьких людей вченої. Сім'я стала однією з головних передумов у становленні Євгенії Федорівни як педагога та науковця: наполегливість батька в отриманні освіти; робота матері — усе це підштовхувало до навчання у вищих закладах. Відданість науці, наукові здобутки її чоловіка були наймовірним прикладом для наукового розвитку Є. Соботович.

Під впливом провідних фахівців у галузі корекційної педагогіки, професорів — Є. Іванова, В. Орфінської, було окреслено коло наукових інтересів Євгенії Федорівни. Співпраця з відомими фахівцями Л. Волковою, Р. Лалаєвою до переїзду в Україну, а пізніше — робота з провідними науковцями-сучасниками: Віт. Бондарем, О. Винарською, І. Єременком, О. О. Леонтьєвим, В. Синьовим, В. Тарасун, Л. Фомічовою, М. Шеремет, М. Ярмаченком та багатьма іншими, — вплинула на становлення Є. Соботович як визначного педагога та науковця. Є. Соботович стала гідною зміною своїх наукових учителів, пройшла шлях від учениці до великого вченого, що успішно поєднувала якості надзвичайно ерудованого, сучасного і сміливого теоретика й дуже спостережливого експериментатора. Завжди та всюди залишалася майстром своєї справи, висококваліфікованим спеціалістом у галузі логопедії та суміжних із нею дисциплін. Науково-педагогічні ідеї

Є. Соботович знайшли продовження в наукових роботах її учнів та послідовників, багато з яких стали провідними фахівцями в галузі корекційної педагогіки та спеціальної психології.

Аналіз архівних, наукових, бібліографічних матеріалів, спогадів близьких, колег та учнів Євгенії Федорівни дав змогу виділити та схарактеризувати такі періоди життєвого та творчого шляху вченої:

I період — дитячі роки (1935 – 1953 рр.): період до та під час Другої Світової війни, а також в перші повоєнні роки в м. Ленінграді;

II період — роки юності та здобуття освіти (1953–1962 рр.): навчання в Ленінградському державному педагогічному інституті імені О. І. Герцена;

III період — період здобуття практичного професійного досвіду: робота логопедом Ленінградської дитячої поліклініки (1962 — 1967 рр.)⁷;

IV — початок науково-педагогічної діяльності: робота на кафедрі психоневрології та логопедії при Ленінградському державному педагогічному інституті імені О. І. Герцена (1967 — 1970 рр.);

V — переїзд до м. Києва та наступне професійне зростання (1970 – 1994 рр.): робота на кафедрі сурдопедагогіки (пізніше — сурдопедагогіки та логопедії) КДПІ імені О. М. Горького, навчання в докторантурі Інституту дефектології АПН СРСР, захист кандидатської та докторської дисертацій;

VI — перехід від науково-педагогічної до наукової діяльності (1994 – 2007 рр.): робота в Інституті дефектології АПН України (пізніше — Інституті спеціальної педагогіки АПН України), членство в АПН України.

Особливо важливим внеском у розвиток вітчизняної логопедії була науково-педагогічна, організаційно-координаційна діяльність Євгенії Федорівни: участь у

⁷ II та III періоди накладаються у межах 1958 — 1961 рр., оскільки професійна діяльність Є. Соботович за першим фахом: бібліограф Ленінградського НДІ з проблем захворювань вуха, горла, носа та проблем мовлення (1958–1962 рр.), — збігається з періодом здобуття другої вищої освіти на заочному відділенні дефектологічного факультету ЛДПІ імені О. І. Герцена (1958 — 1961 рр.).

численних конференціях з проблем мовленнєвого розвитку та корекційної педагогіки в цілому; поширення серед педагогічних працівників інформації та матеріалів про проблеми дітей з мовленнєвими порушеннями; розроблення та надання методичних порад щодо виховання та навчання дітей з психофізичними вадами; створення програм та змісту лекційних курсів для підготовки логопедів та багато іншого.

Аналіз життя та діяльності видатної вченої, професора Є. Соботович дає підстави зробити висновок про її безперечно вагомий внесок у розвиток вітчизняної логопедії.